

HARMADIK SZAKASZ.

SZ. ISTVAN ALKOTMÁNYÁNAK BOMLÁSA. A HÜBÉRI ESZMÉK SZERINT VALÓ SZER- VEZKEDÉS.

1. A tatárjárás és következményei. Magyarország pusztulása és helyreállítása. Új telepítések. Várak és városok. Új adó és katonaság.

Pauler, II. 174. s k., 658. s k. *Marczali*, II. *Szalay*, II. 34. *Horváth*, II. 12. *Kerekgyártó*, I. 146. *Sayous*, I. 170. *Huber*, I. 444. *Krones*, II. 93. *Fessler*, I. 306. *Szalay László*, A tatárjárás (Vasárnapi könyvt.). *Rosty*, Tatárjárás IV. Béla idejében (1856). *Gyárfás*, A jász-kúnok története (ide szól a II. köt.). *Wolf*, *Gesch. der Mongolen od. Tataren* (1872). *Székelly Sámuel*, A mongol invázió 1241-ben (A Ludovica Akadémia Közlönyében, 1884). *Kápolnai* cikke a muhi csata színhelyéről (Századok, 1878. 85. l.). *Czobor Béla*, Magyarország középkori várai (Száz. 1877). *Rómer*, A magyarországi várakról stb. (Arch. Értesítő, 1877). *Szalay József*, Városaink a XIII. században (1879). *Vajda Gyula* említett műve (42. lap). *Ipolyi Arnold*, A magyar iparélet fejlődése (Száz., 1877). *Salamon*, Budapest története (II. köt. 126. «A tatárjárás előtt» és «A tatárpusztítás»). U. az, Az első Zrinyiek (1865). *Wenzel G.*, A Frangepánok (Akad. 1874) és Tanulmányok a Frangepánok történetéhez (Akad. ért. 1884). *Ficker*, *Herzog Friedrich der Streitbare* (1884). *Barabás*, *Harczias Frigyes* (Századok, 1885. 490.). *Márki S.*, A tatárjárás (Hadtört. Közl. 1890. kül. Aradmegyére vonatkozólag). *Strakosch-Grossmann*, *Der Einfall der Mongolen in Mittel-Európa* (1893. V. ö. Századok, 1893. 720. l.). *Jankó J.*, A tatárjárás a chinai évkönyvekben (Századok, 1890). *Kukuljevič* horvát értekezését l. *Pauler*-nál (II. 660). A tatárjárás teljes bibliográfiáját l. egyébiránt: *Hadtörténelmi Közlem.* 1891. 718—721. l. *Wertner*, *Borics és Rosztizlav*, IV. Béla veje. (Századok, 1889. 548. l.). *Wenzel* akad. értekezése Rosztizlavról (1888).

A kúnok befogadása 1239.

Új viszályok oka.

Az 1239-ik év végén Béla udvarában követség jelent meg *Kuthen* (másként *Kötöny*) kún király részéről, ki az Európába nyomult mongolok által déli Oroszországban birt országából kiszorítottván, most maga és népe számára befogadást kért. Béla, kinek eddigi reformtörekvéseiben saját szilárd jellemén kívül alig volt más támasza, a kúnoktól erejének mind a belmind a külellenségekkel szemben való tetemes gyarapodását remélte. Máskülönben is szívesen fogadta be a vitéz lovas népet, mert, a mint a magyar őshaza felkeresésére indult Julián do-

monkosrendi barát és társai jelentették, a mongol khán csak-
ugyan Európa meghódítását tervezte és így Bélának szüksége
volt nagyobb hadi erőre. Ez okból Kuthent és 40,000 család-
ból álló népét örömmel befogadta és oly feltétel alatt, hogy a
keresztény vallásra tér, a *Duna és Tisza között letelepítette*.
De reményeiben csalatkozott, mert harcra ugyan alkal-
mas sereget, de szorgalmas polgárokat nem nyert a kúnok-
ban. A vándor nép csakhamar meguntván a békét és állandó
letelepedést, rablásra és kóborlásra adta magát, a miért is Béla
megparancsolta, hogy Kuthen Pesten telepedjék le, a kúnok-
kat pedig a megyékbe telepítsék a magyarok közé. E rendsze-
rű azonban csak fokozta a kúnok és magyarok közti ellenszen-
vet, és a dühös magyar főurak már ekkor is részrehajlósággal
vádolták a királyt. Ez a gyűlölet és harag pedig épen akkor for-
dult a király és a kúnok ellen, midőn a mongolok rohamos ára-
tata az országot érte. — Az ország állapota különben is súlyos
szűkösséggel töltte el Béla király szívét. Honvédelmi rendszer,
hadsereg jóformán nem létezett; kőből épült várak alig voltak;
az ország el volt szigetelve és a szomszéd népek támogatására
Béla nem számíthatott.

Az ország készü-
letlen állapota.

Ily aggasztó körülmények között csapott le hazánkra a
mongol fergeteg, mely három oldalt, nyugat felől a Duna men-
tén, észak-keletről az erdős Kárpátokon, keleten pedig a radnai
szoroson át Erdély felől támadta meg az országot. Béla mind
a mellett nem csüggedt. Későn bár, de éjjel-nappal mindent
megtett, csakhogy az országot jobb védelmi karba helyezze.
Segítségül hívta a keresztény fejedelmeket, első sorban IX. Ger-
gely pápát és II. Frigyes császárt, kik azonban rá nem hallgat-
ván, folytatták egymás ellen ádáz harczukat. A főurak sem
jelentkeztek. Hiába hordozták körül a véres kardot, a nemesi
felkelés jelvényét, a nemesek azt mondták: «menjen a király
kedves kúnjaival, ránk ne számítson!» Pedig ekkor (1241. tava-
szán) a mongolok már közeledtek a határhoz és a vereczkei
szoroson át betört raj Hédervári nádor sarkában virágvasár-
napján már Pest előtt termett, melynek falairól látni lehetett
a lángba borított helységek füstjét. Másnap néhány vitéz szé-
rencsét próbált, de Ugrin kalocsai érsek majdnem életével
lakolt türelmetlen harczkedvéért; Harczias Frigyes osztrák
herczeg ellenben szerencsésen ütközött meg egy tatár csapat-
tal, melynek soraiból egy kúnt is elfogott. Midőn a nép Pesten
ezt a foglyot meglátta, arra a gyanúra ébredt, hogy a kúnok a
tatárokkal tartanak és Frigyes herczegtől izgatva, dühében Ku-
thennek és főnökeinek fejét követelte Bélától. A szerencsétle-
nek el is veszték, mely híre a kúnok egy része most már igazán
átcsapott a mongolokhoz, míg a másik rész rábolyva vándorolt
ki Bolgárországba.

Tatárjárás.
1241—1242.

A mongolok Pest
vidékén terem-
nek.

A kúnok a mon-
golokhoz csatla-
koznak.

Látván Béla, hogy a tatárok másik két raja által útjukban

A sajoinak ütközet
1241. ápr. 11.

feltartóztatott megyei zászlóaljok megérkezését hasztalan várja, megindította végre csekély és demoralizált táborát. A mongol fővezér, Batu khán, erre azonnal visszavonult, hogy elszéledt csapatait összegyűjthesse és csak alkalmas helyen, a Sajónál állapodott meg. Vele szemben, a *Sajó és Héjjó közötti muhi pusztán* ütött tábor a magyar had is. Itt egyik baj a másikat érte. A magyarok, kiknek arra való fővezérük sem volt, a ki a Sajón átvezető hidak védelmezéséről avagy visszavonulási vonalról gondoskodott volna, a fölötte szűk helyen alig birtak mozdulni. A körültekintő Batu khán ellenben, a vidéken uralkodó földhátan rendezvén csapatait, hajnalhasadtakor kierőszakolta a Sajó hídján való átkelést és egyúttal hátba fogta a magyar szekértáborát. A magyarok ekként két tűz közé szorultak. Ijászaik nem voltak, közeli harcra való fegyvereiket pedig nem használhatták; a hányszor csak kirohantak a táborból, mindannyiszor nyílzápor árasztá el őket. Ugrin érsek és a templomos lovagok ugyan csatasor felállításán fáradoztak, de ott veszttek. És így néhány órai küzdelem, jobban mondva öldöklés után valamennyit utól érte a végzet. A mongolok a menekülő Bélát el akarván fogni, rést nyitottak, de az átrohanókat leöldösték. Ennek daczára az üldözött Béla övéinek feláldozása következtében a hegyek közé menekülhetett, a seregnek színe-java azonban halva maradt a csatatéren. Két napi járó földre heverték az áldozatok, «mint a bányában a kövek».*

Az ország nyomora.

A sajói vésznap az ország kétharmadát adta a tatárok kezébe. Boldognak érezhette magát az, ki valamely erdőbe vagy barlangba rejtőzhett, mert a rémületes győzők nem ismertek kegyelmet. Midőn pedig Batu embereinek élelmi szerekre lett szükségök, a kezökbe került kir. pecsét felhasználásával és hamis ígéretekkel telt levelek által rejtekéből előcsalogatták az éhező népet. A megjelenteket azután mezei munkára kényszerítették, aratás után pedig felkonczolták.

Béla menekülése.

Béla király a sajóparti veszedelemből előbb Thuróczba és onnan Harczias Frigyes udvarába menekült, ki azonban vendégétől a minapi háború költségeiért három nyugati megyének és kincseinek átengedését erőszakolta ki. Béla bosszúját későbbre tartogatva, megszabadulni igyekezett «pártfogójától» és a Drávához, majd Klisza dalmát várba, Kádán vezér közeledtére pedig Trau falai mögé vonult. A *mongolok* ugyanis időközben tél idején a befagyott Dunán is átkeltek és a dunántúli vidéket is tűzzel-vassal pusztították. Mindenütt a király nyomát keresték

A mongolok Dunántúl.

* Utóbb több család dicsekedett azzal, hogy egyik-másik őse (Fürje Dénes, lovászmester, Mahalfia Detre, Pok Móricz, Ernye, az Akos-család őse, Huntpáznán András, a Forgáchok őse) mentette meg Béla életét. De Rák, a Szirmayak őse, semmi esetre sem volt köztük. V. ö. Komáromy András cikkét a Szirmay-családról (Turul, 1893).

és már Traù-ig üldözték Bélát, midőn híre jött, hogy Oktái főkhán meghalt, a mikor azután Batu khán másfélévi dúlás után kivezette vad csordáit s a magával vitt foglyokat a határon nagyrészen leölette.

A mongolok kitakarodása után Béla király néhány hivével, ^{Második honfoglalás.} így a Frangepánokkal és a jánosrendi lovagokkal legott visszatért elpusztított országába, hol szörnyű látvány tárult fel előtte. Lerombolt házak és füstölgő romok mellett vezetett el magas füvel benőtt útja; a mezőkön embercsontok fehérlettek; a rejtekeikből elővászorgó élők pedig éhen haltak a rettenetes inségtől és áldozatai lettek az elszaporodott vadállatoknak. Különös érdeme Béla királynak, hogy el nem csüggedt és azonnal az ország ujja-alapításának súlyos munkájához fogott. Miután külföldről nagy költséggel élelmiszereket, vetőmagot és igavonó barmokat hozatott, az éhséget is csillapította és új lakosokat telepített a gazdátlan vidékekre, várak építéséhez fogott, melyeknek hiánya tette volt oly rettenetessé a mongol inváziót. A főuraknak és főpapoknak is megparancsolta, hogy birtokaikon, különösen ^{Várak.} hegyeken várakat építsenek. A városokat és a végvárat, mint pl. Pozsony fellegrát, Visegrádot, Znió-Váralját, Szigliget és Ó-Buda várát hatalmas erődökké alakíttatta át, melyeknek védelmét kiváltságok fejében a polgárság vállalta magára. Közel 25 város, köztük a Béla által alapított Zágráb, továbbá Nagyszombat, Besztercebánya, Nyitra s Késmárk Bélától kapta szabadságlevelét. Még a falvak is együvé olvadtak, így keletkezett pl. Rimaszombat.

Béla királyban nemcsak a második honfoglalót, hanem városaink igazi alapítóját is kell tisztelnünk. — Másrészt azonban adót rótt a városokra és a földadón kívül, úgynevezett «ajándék»-ot is szedett a polgároktól. A városok pénzzel és fegyverrel támogatták királyukat, ki a kereskedelem könnyítése végett új réz- és ezüstpénzt veretett. Ethnografiai tekintetben is fontos a tatárjárás, mivel a szükségessé vált *újabb nagyszabású gyarmatosítás* által az ország képe nemzetiségi tekintetben igen megváltozott. A pusztult tájakra Németországból a sok kedvezmény hallatára csak úgy tödült a sok földművelő és iparos. ^{Gyarmatosítás.}

Mulaszthatatlan kötelességének tartotta Béla király, hogy ^{Új katonaság.} az újonnan alapított ország védelméről is gondoskodjék. Az új várakról már szóltunk; *új katonaság* is kellett. Szaporitá tehát a tömegesen nemesített várjobbágyok számát és kegyébe fogadta a visszatérő *kúnokat*, kiket a gazdátlan Alföldön letelepített és a ^{Kún lovasság.} kik röviddel ezután a csataterén csakugyan megújították a nemzet ősi hírnevét. A polgári osztályból nehéz lovasságot alkotott. Szerb földön a macsói bánságot alapította, a délkeleti határ biztosítása céljából pedig a szörényi bánságot és Kúnországot (a mai Oláhországban), a jánosrendi lovagoknak ado- ^{Szörényi és macsói bánság. Kúnország.}

mányozta, katonai kötelezettség alapján. Egyáltalában az a törekvés mutatkozott Béla intézkedésében, hogy a nyugoti hűbériség mintájára a hadviselés kötelezettségét a földbirtokokhoz kösse. Annak hallatára, hogy a tatárok új betörésre készülnek, fiát, Istvánt, Kuthen király leányával, Erzsébettel házassította össze, más két leányát pedig orosz és lengyel fejedelmeknek adta nőül, mely politikai házasságkötések révén külföldi segélyt is biztosított országának.

2. a) Átmenet a hűbériségbe. Az egység lazulása. Az ifjabb királyság intézménye. Főuri családok.

IV. Béla (folytatólag).

Az említett kézikönyvek és dolgozatok folytatólag. Wertner, Kémény fia Lőrincz nádor és utódai (Századok, 1892). U. az, Moys nádor és családja (u. ott, 1891) és A Haholdingok (Turul, 1893). Majláth B., Bogomér comes (Turul, 1890). Pór A., A Blagayak ősei (Századok, 1894). Pór, A németújvári grófok (Századok, 1888). U. az, Rofoyn, Dózsa nádor és a Debreczeni család (Turul, 1891). Nogáll, Vancsa érsek-prímás (M. Sion, 1890). Pór, Az Osl nemzetség (Turul, 1890).

IV. Béla és István-
ifjabb király.

Az ország helyreállítása körül Béla, a «második honalapító» soha el nem hervadó érdemeket szerzett. De a bekövetkező békeévekben az ország régi sebei egymás után megújultak, sőt némely új bajt maga Béla király idézett elő hibás politikájával. Ilyen hibás intézkedés vala az *ifjabb királyság* megalapítása, melylyel kapcsolatban a féktelen főnemesség teljesen alácsúszesztette a kir. tekintélyt és felbontá az egységet. A monarchia egységére nézve veszedelmesnek mondtuk azt a régibb szokást, mely szerint a király a trónörökösnek az ország harmadrészét szokta átengedni fejedelmi jogokkal. Az öregbedő IV. Béla egy lépéssel tovább ment: *fiát, Istvánt, ifjabb királylyá koronáztatta* és ezóta Istvánnal közösen kormányzott. Ezzel azonban saját koronájának tekintélyét ásta alá és versenytársává tette saját fiát. Ezóta ugyanis két király volt és két udvara az országnak. Mind a két király veretett pénzt, tartott kancelláriát, osztogatott adományokat, nevezett ki külön udvari tisztikart; mindegyikük gyakorolt külön igazságszolgáltatást, mindegyiknek volt külön jövedelme és külön bada. Látni ebből, mily káros hatású volt az ifjabb királyság intézménye az ország egységére nézve. Önző főurak és főpapok jutalom reményében hol a királyt szolgálták, hol a fiát. Ők izgatták azokat egymás ellen és őket illeti a vád, hogy háborúkat idéztek elő apa és fiú között. Ilyen polgárháború után István herczeg az ország keleti részét erőszakolta ki atyjától (29-et a 72 megye közül) és a szászok és az általa kedvelt kúnok földjét is megkapta, meg a sójövedelem felét. De mert mindegyik király iparkodott a másiknak embereit magához csalogatni, újra kitört köztük a harc, melyben Ist-

Polgárháborúk.

ván 1265-ben Isaszegnél, nagy lovag-csatában atyjának hadát legyőzte, ki ekkor visszaadta neki birtokait.

Az országnak a tatárjárás után szükségessé vált újjászervezése *hűbéri elemet* hozott be az alkotmányba. A régi vármegyerendszer a tatárjárásban elbukott, a várnépén és a várjobbágyokon nyugvó honvédelem előbbi jelentőségének vége volt. Béla tehát új honvédelmi alapot keresett is, talált is. A honvédelem kötelezettségét, hűbéri minták szerint, a földbirtokkal kapcsolta össze. Így tett a tőle függő nemes kúnnokkal, a polgársággal, a tömegesen nemesített várjobbágyokkal, első sorban pedig a vendégekkel és lovagokkal, kik a kapott földek fejében mindnyájan tartoztak őt követni a táborba.

II. Endre és IV. Béla uralkodása idején alakult hazánkban is oly nagybirtokos arisztokraczia, a melyen a nyugat-európai hűbéres országokban már századok óta éreztetete hatalmát. Oly főúri osztály alakult, melynek tagjai érdekből és haszonlesésből szolgálták a királyt, kit magukhoz hasonlónak, csak valamivel magasabban álló társuknak néztek, és kinek némely kötelezettségen kívül semmivel sem tartoznak. Ezek a nemesek, a kikhez a külföldről bevándorlott lovagok is tartoztak, mindinkább nagyobb tért foglaltak, alattvalóikká tették a várjobbágyokat, a kikre büszke váraikból mindmegannyi sziklafészekből lecsaptak. A két király közötti polgárháború még inkább malmukra hajtá a vizet: rendszeresen üzött esküszéggel mindig újabb és újabb birtokot szereztek. Köztük voltak a *brebiri grófok* (Dalmáciában, a Zrinyiek ősei); Dunántúl a *güszingi* (németújvári) *grófok*; észak-nyugaton a *Csák-család*, Erdélyben a *Keán* és *Apor-család*. Hatalomra való emelkedésük megbontja az ország egységét és aláássa a korona tekintélyét. Ezeket fontolóra véve, azt mondhatjuk, hogy a hűbéri eszme hazánkban is csak bomlasztólag hatott a monarchia egységére. És a politikai bomlással karöltve járt a társadalmi és erkölcsi sülyedés.

2. b) A papság befolyása a politikai viszonyokra. Összekötetés az Anjoukkal és Habsburgokkal. Cseh háborúk.

IV. Béla (utolsó évei). V. István. IV. v. Kún László.

Pauler, II. 275. Horváth, II. 45. Szalay, II. 95. Sayous, I. 193. Kerekgyártó, I. 132. Fessler, I. 386. Huber, I. 463. Krones, II. Huber értekezése az Archiv für oesterr. Geschichte-ben (65. köt.). Szabó K., IV. László király (Tört. Életr. 1886). Palacky, Gesch. Böhmens (II.). Ottokar Lorenz, Deutsche Gesch. im 13. u. 14. Jahrhundert. 2. köt. (kül. II.) Lindner, Deutsche Gesch. unter den Habsburgern u. Luxemburgern (2 köt. 1892—94). Redlich értekezése (V. ö. Századok, 1895. 385. és 392. l.). Scheffer-Boichorst értekezését v. ö. a Századokban, 1889. 546. l. A morvamezei ütközetről Busson, Köhler és Kápolnai érte-

kezései. V. ö. Hadtört. Közlem. 1892. Továbbá *Kápolnai értekezése* a «*Ludovica Akadémia Közlönye*»-ben (1880), és *Schilling Lajos*, A morvamezei ütközet (1878). A budai zsinat határozatait *Kohn* közlé először a Történelmi Tárban (1881. 3. füz.). *Salamon*, Az első Zrinyiek (39. 1.). Az említett korrajzok (66. 1.). *Puky*, A Matuscsinaiak (Turul, 1893). *Wertner*, Bouch bán és nemzetsége (Turul, 1890). *Sós és Karácsonyi* czikkei Micz bánról (u. ott). *Wertner*, A bazini és szentgyörgyi grófok (Századok, 1890). *Pör A.*, Csák Máté (1888). *Bunyitai V.*, Kopasz nádor (Századok, 1888).

IV. Béla háborúja
Harczias Frigyes
és Cseh Ottokár-
ral.

Mialatt a nemzet az apa és fia közötti polgárháborúban megoszlott és a főurak lelkiismeretlensége aláásta a korona és az ország tekintélyét, IV. Béla a szomszéd államokkal is viselt háborút, nevezetesen Harczias Friggyessel, de leginkább Ottokár cseh királyal.

Először megtorló háborút indított 1246-ban Frigyes herczeg ellen, ki a Lajta mellett vívott csatában elesett. Ez a háború azonban újat vont maga után. Frigyes a babenbergi család utolsó sarjadéka lévén, tartományait, Stájerországot és Ausztriát mind Béla, mind a nagy czélok után járó *Ottokár cseh király* szerette volna elfoglalni. E miatt háború támadt. köztük, melynek végén Béla király Stájerországot, Ottokár pedig Ausztriát kapta osztályrészül.

I. cseh háború.
1252—1254.

II. cseh háború
1259—1262.

Ottokár azonban az István herczeggel, mint magyar helytartóval különben is elégületlen *stájer rendeket* szünet nélkül bujtogatta, mígnem ezek 1259-ben István herceget Pettauból elűzték, fejedelmül pedig Ottokárt választották. A felek között. újabb háború törvén ki, a *magyar sereg* 1260. júl. Kroissbrunn falunál (a Morvamezőn) a kúnok hirtelenkedése következtében nagy *vereséget szenvedett, úgy hogy Béla Stiriáról lemondani volt kénytelen*. A következő békét pedig kettős házassággal erősítette meg. Ottokár nőül vette Kunigundát, Bélának unokáját, Béla hasonnevű fia pedig Ottokárnak unokahugát, Katalint jegyezte el. Hogy Béla Stiria elvesztésén oly könnyen megnyugodott, annak az országot dúló belvillongások és az István fiával való versengés valának okai. De az Ottokárral való barátság nem volt őszinte és nem is volt tartós és így a cseh háború örökségképen Béla fiára és utódaira szállott.

V. István
1270—1272.

Mihelyt V. István, a kún származású, könnyen haragra lobbanó király trónra lépett, azonnal *megújította a háborút*, melynek végén azonban kénytelen volt Stájerországról örökre lemondani. Utóbb még Ottokár tört át apróbb okokból a határon, és felgyújtván a Kis-Kárpátok tövén elterülő városokat, Nyitraig pusztított; azután visszafordult Pozsonyig, átkelt a Dunán és Győrig hatolt. A Rábcza mellékén vívott ütközet után azonban kitakarodott. 1271-ben a béke a status ante quo alapján megint helyreállott.

III cseh háború.
1270—1272.

Herczegrablás.

Ekkor oly esemény történt, a ruinek nem volt még párja. a magyar történelemben: Pektári Joachim tótországi bán,

egyetértve Erzsébettel, a kún eredetű, nagyravágyó királynéval, homályos okokból, * István király fiát, a kis Lászlót ** ellopta és a kapronczai várba magával vitte. István ennek hírére ropantul felháborodott és Bihácsból lóhalálában utána sietett a rablónak, de betegen érkezett a Margitszigetre, hol Erzsébet nevű apáczaleánya ápolta. Onnan a Csepelszigetre vitette magát, a hol néhány nap múlva meghalt.

István halálának hírére Erzsébet királyné és Joachim a ^{IV. László} ^{1272—90.} kis László herczeggel Fehérvárra siettek, hol ellenfeleiket legyőzvé, Lászlót megkoronáztatták, ki helyett Erzsébet vette át a kormányt. És most szégyenletes kegyenc-kormány következett, mely alatt majd Pektári, majd más kegyenczek uralkodtak Magyarország fölött. Az oligarcha nemesek még növelték az általános zavart és néhány közülük még Ottokárt is nógatta beavatkozásra. A cseh király már úgylis leste az alkalmat, hogy újabb támadást intézzen hazánk ellen. De a magyarok 1273. (febr.) ^{IV. cseh háború} ^{1273—75.} megelőzték és Stíriát meg Ausztriát pusztították; Ottokár viszont Pozsonyt foglalta el, majd átkelvén a Dunán, Győrig nyomult, a honnan Sopron alatt termett, melyet szintén megadásra kényszerített és azután pusztítva ott hagyta az országot, és hazánk szerencséjére, melyet ugyanakkor a nagyok belvillongásai és pártütései zaklattak, nem folytatta a háborút. Ottokár figyelmét ugyanis ekkor már a német ügyek kötötték le. Mialatt ő Sopront ostromlá, a német választó fejedelmek, megúnván a fejtelenséggel járó anarchiát, 1273. okt. 1-én Habsburgi Rudolfot emelték a kir. székre, a kit azonban Ottokár nem akart elismerni. Attól tartott, hogy Rudolf mindazon országokat, melyeket ő a Dunától délre pénzzel, csellel, meg erőszakkal Csehországhoz csatolt volt, ismét visszaállítja. Mihelyt a közelgő veszélyt észrevette, udvarias leveleket írt a magyar udvarnak, családi hírokat pengetett és békét kért. A magyar udvar csakugyan békét kötött Ottokárral (1275), a ki megígérte, hogy az elfoglalt várakat vissza fogja adni. Az újonnan befolyásra emelkedő Pektári Joachim azonban a német szövetség megkötésére birta rá Erzsébet királynét és Rudolf királylyal kezét fogva, 1276. nov. nagy sereggel Bécs alá vonult. A teljesen elszigetelt Ottokárnak nem maradt egyéb hátra, mint Rudolf előtt meghajolni és Ausztria-, Stíria-, Karintia- és Krajnáról lemondani. Büszke lelke azonban ekkora megaláztatást nem tudott elviselni és nem adván vissza a magyar várakat, minden hadi erejét talpra állította. E hírre az épen nagykorúnak nyilvánított IV. László és Rudolf (1277. nov.) Haimburgban személyesen is megújíták szövetségüket.

* Annyi azonban bizonyos, hogy Habsburgi Rudolfnak ehhez a gyermekrabláshoz semmi köze. L. *Pauler*, II. 389. és 696.

** És nem Endre herceget.

Dürnkruti csata
1278.

Hiszen közös érdekük kívánta, hogy határaikon erős szláv ország ne alakuljon. 1278. aug. kitört a háború, mely Rudolfra nézve kedvezőtlen viszonyok között indult meg. Hübéresei és maga a birodalom is cserben hagyta és így mindössze néhány ezer emberrel indult Ottokár elé. De a magyar segélyhad, körülbelül 15,000 ember, László és kún vezérei alatt már közelgett és átkelvén a Morván, *Dürnkrut és Stillefried* táján, 1278. aug. 26-án Ottokár hadát teljesen legyőzte, ki a csatában életét is vesztette. A büszke cseh király hatalma összedőlt; magyar fegyverek döntették meg és erősbiték meg Rudolf trónját és segítettek neki letenni a Habsburg-ház világraszóló hatalmának alapkövét. A dürnkruti diadal után Rudolf Alsó-Ausztriát és Stíriát fiára ruházta, míg a magyarok beérték a zsákmánynyal és az elszakított határszéli váraknak visszaadásával. Levélben ugyan megköszönte Rudolf a magyarok segélyét, de hálájáról nemsokára megfeledkezett.

Kún László ural-
kodása.

A hazánkra is veszedelmes szláv hatalomtól tehát megmenekült az ország, de ugyanabban az időben a belső pártusák és rendzavargások a legnagyobb fokra hágtak. Maga László király a kúnok társaságában élvezetekre s könnyelmű életre adta magát: megalázva méltóságát, nejét kolostorba csukatja; gyerekes bőkezűségből elajándékozza a kir. birtokokat; a kik inteni merik, azokat üldözőbe veszi, a Budán tanácskozó papságot kiéheztette, a pápai követet pedig az országból kiűzi. E tetteért ugyan meg kellett magát a pápa előtt aláznia, javulást is ígért, de azért nem javult, noha a pápák egyre intették, a főurak és főpapok pedig egy ízben el is zárták. Nem törődött sem a féktelen nagyokkal, sem a köznép nyomorával. («Lászlószekere»). A lázongó kúnokat ugyan egy ízben a Hód tavanál leverte, de egyébiránt a nogáji tatárok betöréseivel épen oly keveset törődött, mint a nagyok, kül. a Németujváriak rablásaival és Albrecht osztrák herczeg becsapásával. Most már gyűlölni is kezdték az országban, nemcsak megvetni és a nép szörnyű dolgokat mesélt róla. Egyszerre csak híre járt, hogy Körösszezen (Biharban), 1290-ben egy dicstelen szerelmi kalandnak áldozatul esett. Voltak, kik oligarchákat keverték a gyilkosság gyanújába, de ez csak föltevés.

2. c) Az Árpád-ház kihalta. A trónkövetelők. Az Anjou-ház. európai jelentősége.

III. Endre. — Venczel. — Ottó. — Róbert Károly.

Pauler, II. 533. *Szalay L.*, II. 118. *Horváth*, II. 114. *Kerekgyártó*, I. 165. *Sayous*, I. 203. *Huber*, II. *Fessler*, (I. vége és II. eleje). *Szalay József*, I. 106. *Huber*, II. 70. és külön értekezés a III. Endre korabeli belmozgalmakról (*Archiv f. oesterr. Gesch.* 65. köt.) *Nyáry Albert*, Posthumus István, az utolsó Árpád-házi király atyja (Száz., 1869). *Nagy*

István, Az utolsó Árpádházi király trónralépte (Akad. értek. 1876). U. az, Az 1290-ik évi gyűlés (Száz., 1869. 378. l.). *Szabó Károly*-nak a jegyzetben említett értekezése. U. az, III. Endre fogsága 1292-ben (Századok, 1884). *Botka Tivadar*, Trencsényi Chák Máté és kortársai (Akad. értekezés, 1873). *Pór A.*, Csák Máté (1888). *Fraknoi*, István magyar herceg végrendelete (Akad. értekezés, 1882). *Karácsonyi János*, Csák Máté nádorsága (Századok, 1893). A Crouy-családról, mely az Árpádház jogos utódainak tartja magát, lásd különösen *Horváth* művét. *Thallóczy*, A Crouy-irodalom (Magy. Könyvszemle, 1876). *Salamon F.*, A magyar kir. szék betöltése (1866. 3. I. 7. lap). U. az, Az első Zrinyiek (75. s. k. l.). *Kandra Kabos*, Ernye bán és fiai (Századok, 1884). Az előbbi fejezetben említett korrajzi dolgozatok *Pór A.* és *Wertner*-től. *Pór*, Az Omode nádorok (Turul, 1888), Köcski Sándor országbíró (Század., 1888), Lipóczi és Neksei Demeter és Sándor, a rozgonyi hős (u. ott, 1890), Bogár István és Bogárfa Márton (u. ott, 1890). *Bunyitay V.*, Kopasz nádor (u. ott, 1888). *Óváry Lipót*, A magyar Anjouk származása (Akad. értek., 1893). *Schipa*, Carlo Martello Angionio. L. *Pór* cikkét (Századok, 1892. 429.). *Pór*, Ágnes m. királyné (Kath. Szemle, 1888). *Friess*, Königin Elisabeth v. Görz-Tirol (1890. V. ö. Századok, 1893. 460.). *Csánki*, Az Ajnárdfiak (Századok, 1893). *Pór Ant.*, Az Anjouk kora (1895).

Az Árpádházból akkor még csak egy sarjadék élt, II. Endre ^{III. Endre} 1290—1301. rének száműzött fiától, Istvántól és ennek nejétől, Morosini Thomasina-tól született unokája, ki még Velenczében, Kún László alatt nevezte magát Szlavonia hercegének, de kötelesegtudó ember létére visszautasította volt a gűsingi grófok ajánlatait. Épen Bécsben, Albrecht király kezében volt, midőn az esztergomi érsek-prímás két remete által tudtára adta, hogy a trón őt illeti. Szerencsésen el is osont Bécsből és elfoglalta öregatyjának trónját. Tiszta szándékú, kötelesegtudó ember volt; sajnos, hogy oly válságos időben került a trónra. Mindenekelőtt *versenytársai* akadtak, kik vagy nem tudták, vagy nem akarták tudni, hogy Endre törvényes sarja az Árpádháznak. Ezek között volt Rudolf király, ki Magyarországot mint Trónkövetelőket. birodalmi hűbért *Albert* fiának adományozta. E versenytárstól ^{Albert.} azonban Endre olyformán szabadult meg, hogy leányát, Ágnest, nőül vette és apását Nassaui Adolf ellen segítette meg. Komo- lyabb trónkövetelő volt *Martell Károly*, V. István leányának, ^{Martell Károly.} illetőleg Kún László nővérének, Máriának és Anjou Sánta vagy II. Károlynak fia, kit anyja, a mint Kún László haláláról értesült, a pápai követ által Nápolyban azonnal magyar király-lyá koronáztatott. Árpádházi királyaink az Anjoukkal mindeddig barátságos és rokonsági viszonyban állottak. (Kún Lászlónak neje, Izabella szintén az Anjou-család tagja volt, Anjou Károlynak leánya.) Maga e híres család ama ravasz és irgalmatlan Anjou Károlytól, szent. Lajos francia király öccsétől származik, ki a Hohenstaufok utolsó sarját Nápolyban lefejeztette és a pápákat, daczóra, hogy ezek hívására és segélyével nyerte el a nápolyi koronát, megalázta. Mint a francia királyok nagybátyja és az olasz Guelf-pártnak feje, továbbá mint Nápoly, Szicília és Miláno ura, kétségkívül fényes állással dicsekedhetett.

Az Anjouk európai jelentősége.

A pápák segítik
az Anjoukat.

Utódjai már Magyarországra is kezdték igényeket emelni, mi-
ben úgyn. hűbéruraik, de tényleg a tőlük függő *pápák* is segí-
tették. IV. Miklós követe már akként nyilatkozott Habsburgi
Rudolf előtt, hogy hozzá ne merjen nyulni a magyar koronához,
mert ez ország «több oknál fogva» a szent széké. VIII. Bonifác
pápa pedig, a ki utoljára kísértette meg a pápák hanyatló fen-
hatóságának újból való megszilárdítását, Endre királyról csak
mint valami bitorlóról és «állítólagos» királyról szólt. Midőn
pedig Martell Károly elhalt, a család és a pápa annak *fiát*,
Róbert Károlyt léptette fel magyar trónkövetelőnek, ki a Bre-
biriek segedelmével átjött Spalatóba, a honnan lassan Zágráb
felé nyomult.

Róbert Károly.

Endre király ügyét ily helyzetben egyedül csak a nemzet
összetartása menthette meg; ez azonban hiányzott. Az oligar-
cha főurak nem tudták ugyan megakadályozni azt, hogy Endre
sürgetésére az 1290.* és 1298. *országgyűlés* jóra való törvényeket
ne alkosson, melyek éle az ő rablásaik ellen fordult, de annyi
hatalmuk volt, hogy e törvények végrehajtását többnyire meg
tudták akadályozni. Endre mindazonáltal nem csüggedt el, sőt
erélyes anyjával együtt, erősen készült a döntő csapásra, midőn
előbb anyja, 1301 jan. 14-én pedig ő maga is váratlanul, állí-
tólag mérge következtében, meghalt. Özvegye Svájcba vonult
vissza, hol egy kolostorban töltötte hátralevő életét. Mostoha
leánya, Erzsébet, mint apáca halt meg. Endre halála után
nehány Ál-Endre próbált szerencsét, de ezek családsága csak-
hamar kiünt.**

Az Árpádház ki-
halta.
1301. jan. 14.

Visszatekintés az
Árpádokra.

III. Endrében kihalt az Árpádok fiága, mely 300 évnél
hosszabb ideig vezérelte volt a nemzetet. Az Árpádház egyike a
történelem legtehetségesebb dynasztiáinak. Árpád a honfoglaló,
ezt. István a királyság megalapítója és a kereszténység úttörője,
László mindkettőnek megszilárdítója. Nagy politikusok, mint
Kálmán és III. Béla mellett oly jeles hadvezéreket találunk, mint
I. Bélát és szt. Lászlót, kik a magyar fegyver dicsőségét hirde-
tik. A szívós IV. Béla oly óriás megrázkódtatás után, mint a
minő a tatárjárás vala, újból megalkotja a hazát és még gyönge
avagy sok hibáju utódaiban is megtaláljuk azt a hódító vonást,
mely az Árpádok dynasztiáját a nemzet kiolthatatlan emlékébe
véste. Az Árpádok illesztették be az országot a keresztény
Európa államrendszerébe és alkották meg a magyarok országá-
ból Magyarországot, mely a német-római császársággal szemben
épen úgy védte a maga souverain állását és függetlenségét,
mint a byzanci császársággal szemben.

* A mostanig az 1291. évi fehérvári országgyűlésről keltezett tör-
vények tk. már az 1290. évi budai országgyűlésen hozattak. Kimutatta
azt Szabó Károly (Századok, 1884. 473.). Pauler Gy. 1291-re teszi az
első gyűlést (II. 233.).

** Wertner M., Az Ál-Endrék (Turul, 1890).

A királyválasztás joga tehát most a nemzetre szállt vissza. A trónkövetelők. Ez megegyezett ugyan abban, hogy a kihalt uralkodó család nőágon való valamelyik rokonát kell királynak megválasztani; de vajjon melyiket, arra nézve nagy volt a nézeteltérés. III. Endre első házasságából született leányának és Endre özvegyének igényeivel senki nem törődött. Róbert Károlyról sem akart tudni a nemzetnek ama része, mely már megunta a szentszék gyámkodását. Firenzi aranyai azonban sok embert elcsábítottak és pártemberei csakugyan Esztergomba hozták, hol a betolakodott Gergely primás őt meg is koronázta. — Az északnyugati vidék lakói ellenben, élükön Csák Mátéval, Venczel cseh királynak, IV. Béla unokájának (Kunigunda királyné fiának) szánták a koronát, ki azt hasonnevű fia számára el is fogadta. Csák Máténak drágán megvásárolt pártfogása mellett a fiatal Venczelt, magyar néven *Lászlót*, Fehérvárott koronázták meg hívei. — Róbert Károly nem volt képes Venczelnek útját szegni, sőt ekkor már nem volt az országban, a Venczel érdekében felkelő budaiak elől Ausztriába kellett menekülnie, a miért VIII. Bonifác pápa Venczelt is, a budaikat is kiátkozta. A budaiak ragaszkodása azonban nem volt tartós és ekkor az idősb Venczel féltett fiát a szt. koronával együtt hazavitte.

Róbert Károly
Esztergomban
megkoronázták.

Cseh Venczel
1301—1304.

Venczel volt párthívei most *Ottó bajor herceget*, (IV. Béla leányának, Erzsébetnek fiát) kiáltották ki királynak. Ottónak csakugyan sikerült a koronát Venczel királytól visszaszerezni; midőn azonban a pápák átkai elől a hozzá szító erdélyi szászokhoz indult, útközben László erdélyi vajda,* kinek leányát szerette volna nőül venni, letartóztatta. Fogságából csak utóbb, 1308-ban szabadult ki, mire kerülő úton tért vissza hazájába.

Bajor Ottó
1305—1308.

Ily viszonyok között gyülekeztek 1307. a nemesek és főpapok a *rákosi gyűlésre*, meguntván már az országot egyre dúló viszályt, és esküvel kötelezték magukat arra, hogy a közelebbi királyválasztáson Róbert Károlyra szavaznak. De kevésbe múlt, hogy az 1308-iki *rákosi választáson* V. Kelemen követ, Gentilis bibornok, a midőn azt állította, hogy a pápa nevében Károlyt magyar királylyá *kinevezi*, annak ügyét egészen meg nem rontotta. A rendek e követelés ellen keményen tiltakoztak; azután pedig szabad akaratból, *egyhangúlag Róbert Károlyt választották meg királynak*, a kit előbb egy újból készült koronával koronáztak meg, később pedig, mivel a függetlenségére féltékeny nemzet semmisnek tekinté az eddigi koronáztatásokat, a László vajdától végre megkerült *szt. koronával koronázták meg*.**

Róbert Károlyt
királylyá vá-
lasztják 1308.

* László erdélyi vajda nemzetségét sokáig homály fedte. Pör A. derítette ki, hogy László a Keán nemzetséghez tartozott. (V. ö. Erdélyi Múzeum. 1891., Turul, 1891). Ugyanott találhatók az eltérő nézetek.

** Ez volt a harmadik koronázás. L. *Pauler*, II. 749.

3. Az Anjouk családi politikája. Összeköttetés Lengyelországgal és az olasz műveltséggel.

a) Róbert Károly 1308—1342.

Honvédelmi és pénzügyi reform. A hűbériesség behozatala. Róbert Károly háborúi. Családi politikája.

Szalay L., II. 143. Horváth, II. 163. *Kerékgyártó*, II. 6. Sayous, I. 211. Fessler, II. 26. Huber, II. 194. Krones, II. 170. Botka eml. értekezése Chák: Mátéről és: Adalékok a visegrádi merényletkez (Száz., 1873—74). Pór műve Csák Mátéről és az eml. korrajzok és életrajzok. Az Anjouk történetének felderítése körül Pór Antal tett legtöbbet. Főbb dolgozatai: Az Anjouk kora. (A m. n. t. 1895), N. Lajos életrajza (I. a.), a Századok 1893. és 1894. évfolyamában közlött cikksorozat Róbert K. és N. Lajos korabeli fontosabb eseményekről. (»Történeti jelenetek hű rekonstrukciója«.) Tov.: Köcski Sándor (Századok, 1888). Kálmán győri püspök, R. Károly fia (u. ott, 1889). Csőr Tamás (Erdélyi Múzeum, 1890). Tóth Lőrincz (Századok, 1891). Lipóczi és. Nikcei Demeter és Sándor (u. ott, 1890). A magyar kincstárnokok a XIV. században (u. ott, 1891). — Wertner, Széchényi Tamás (Ungar. Revue, 1891). Berzeviczy E., A Tarkókiek törekvései (Századok, 1894). A telekadóra nézve I. Thallóczy eml. művét és a Nemzetgazdasági t. Szemle 1895. II. füz., a honvédelemre nézve pedig: a Hadtörtén. Közlem., 1893. 291. l. (kül. *Kerékgyártó Elek*, Pacor és Melichár dolgozatait). Nagy Géza, A magy. középkori fegyverzet (Arch. Ert. 1890. és a Turulban, 1884) közlött cikke. Wilezek Ede gróf, Magyar Tengerészet az Anjouk korban (Századok, 1895). Nyáry Alb., A heraldika vezérfonala (1886). Salamon, Az első Zrinyiek (100 l.) Caro, Gesch. Polens (II. 363. s. köv. l.). Lovcsányi (a Századokban, 1886), Matijow (u. o. 1887. 459.). Kállay, A szerbek története (I. 82. l.). Klaić-Bojnicic, Gesch. Bosniens (1885). Márki S., Az oroszok hazánk történetében (1880). Hunfalvy Pál, Ethnographia (463. l.). Asbóth János, A bogumilok (Budapesti Szemle, 1885.). U. az, Bosznia és Hercegovina, 2. köt. 1886/7. Wenzel, Visegrád (Századok, 1868). *Kerékgyártó Elek*, A m. kir. udvar a királyság fénykorában (1881). *Óváry Lipót*, Az Anjou korszakról és annak olasz forrásairól (Századok, 1881).

Az Anjouk kora és uralkodóinak jelentősége.

Róbert Károlylyal hazánk új korszakba lép: a vállalkozó Anjou-család uralma alá kerül. E család két első képviselőjének, *Károlynak és fiának, Nagy Lajosnak* hervadhatatlan érdemei vannak először is az utolsó Árpádházi királyok alatt hanyatlásnak indult ország alkotmányának, honvédelmének és pénzügyének új alapon való szervezése körül. Alattuk az ország a fejlődésnek azon ösvényére lépett, melyen haladva nemzetünk is megismerkedett azokkal az uralkodó eszmékkel és intézményekkel, a melyeket a nyugati világ már régóta uralt. Az Anjouk továbbá Magyarországot nagyhatalmi tényezővé tették Európában, minden irányban kiterjesztvén szövetségeiknek hálózataát és nagy örökségeket készítvén elő gyermekeik számára. Végül ők ismertették meg hazánkat az Olaszország klasszikus földjén felvirágzó renaissance művészettel. E politikai és kulturális nagyság alapítása az ő kétségbevonhatlan érdemük.

Róbert Károly 1308—1342.

A fiatal királynak, Róbert Károlynak uralkodása első éveiben trónjának megszilárdítása okozott sok gondot. A pártosko-

dás és engedetlenség szelleme nem csillapodott le azonnal és a daczos oligarchák nem rakták le mindnyájan fegyvereiket Róbert lábaihoz. Azok közül, kik továbbra is kir. jogokat bitortak, a «Mátyusföld» és a «Vág völgy», mondhatni az északnyugati felföld hatalmas kényura, Csák Máté vala a legfélelmetesebb. Miután alkudozások nem vezettek célhoz, Róbert Károly egybegyűjté híveit, 1312-ben ellene ment és a rozgonyi-völgyben (Kassánál) Csák seregét szerencsésen meggyőzte. Csák hatalma azonban most sem tört meg teljesen és úgy látszik, mintha élte végéig (1321) nem hódolt volna meg a királynak.

Csák Máté elleni háború 1312.

Miután Róbert Károly a belbékét nagyjában helyreállította, hozzáfogott a szükségessé vált *reformok* keresztülviteléhez. Mindenek előtt új honvédelmi rendszerről kellett gondoskodnia. A régi honvédelmi rendszer, mely a vármegyéken nyugodott, felbomlott. A királyok a várbirtokokat eladományozták, a várjobbágyságok kis része ugyan nemessé lett, de a nagy többség földesurainak jobbágysága lett és a főurak és főpapok kicsikart kiváltságai fejében vonakodtak táborba szállani. IV. Béla a tatárjárás után fáradozott ugyan új honvédelmi alap alkotásán, azonban az Árpád ház kihaltát megelőző és követő zavargások és anarchia mindent ismét kockára tettek. Róbert Károly most részben a *hűbéri rendszert* szemelte ki a honvédelem új alapjának. Arra kényszeríté a főpapokat és a főurakat, — és ő hívei közül sokat emelt nemesi rangra! — hogy birtokaiknak jobbágyságaihoz (portáihoz) mérten állítsanak fegyveres csapatokat, *bänderiumokat*, jobbágyságok soraiból. Hogy pedig lovagias és harcias szellemet ébresztszen, megengedte, hogy azok a főurak és főpapok, kik 50 vitézt vezetnek hadba, saját zászlaik alatt harcolhassanak; ugyane célból osztogatta a czimereket és ugyanaból a célból honosította meg a vitézi rendeket és lovagjátékokat, melyekkel a dédelgetett főurakat a visegrádi udvarban is mulattatta és gyönyörködtette. — A banderialis rendszernek alapelve a hűbérrendszerre emlékeztet, t. i.: minél nagyobb a birtok, annál nagyobb a kötelezettség. A banderialis rendszer a hűbéri rendszerhez hasonlóan, a hadikötelezettséget a birtokra fektette.

Bänderialis honvédelmi rendszer.

A banderialis rendszerrel kapcsolatban meg kell említeni azt is, hogy — később — a királyi főtisztviselők (mint a bánok, vajdák) bizonyos mennyiségű söt kaptak a kincstártól, s azt szabadon árulhatták; de ebből való jóvedelmük, *salárium* után, 1—2 zászlóalj tartoztak kiállítani. — Egy *bänderium* rendszeren 400 főre rúgott, de e szám nem volt állandó. Teljes ellátásának költségét egy év tartama alatt körülbelül 20,000 forintra tehetjük.

A bänderium létszáma és költsége.

A banderialis rendszernek sok előnye, de sok hátránya is volt. Előnye, hogy e rendszer útján az ország védelme jó karba jutott a nélkül, hogy béke idején a nemzetet adókkal terhelte volna. E hadseregtől nem volt a nemzetnek oka tartani: ellene nem használhatta azt a király. Hátránya az, hogy e zsoldos

A banderialis rendszer előnyei és hátrányai.

cselédség az urak hatalmát a koronával szemben emelte. Pedig volt elég olyan főúr, kinek bandériuma nagyobb volt a királyénál. Gyöngye fejedelem idején megtörténhetett tehát az, hogy a nagyok pártusáikban és felkelések alkalmával bandériumaikat felhasználhatták. Az erélyes Anjouk alatt azonban ezt nem merték tenni.

Telekadó 1323.

Károly azután a pénzügy rendezéséhez fogott. Behozta a telekadót vagyis a porták szerinti adózást. Lemondott egyrészt az 1323-iki országgyűlés kérésére a kincstári nyereségről és megígérte, hogy nem fog rossz pénzt veretni, de másrészt *egy-egy kaputól 18 denárnyi telekadót követelt* (körülb. 1 forint és 8 krajczárt), melynek behajtásáért a földesurat tette felelőssé. Így lett a kamara hasznából, mint indirekt adóból, az első egyenes adó. — Látjuk, hogy a pénzügyi reformot is, épen úgy mint a honvédelmit, a birtokra fektették. Meg kell továbbá jegyezni, hogy a városok nem tartoztak a telekadót megfizetni; rájuk nézve a kamara haszna maradt érvényben, de megválthatták magukat alóla; maguk a nemes földesurak pedig vérükkel adóztak.

Károly egyéb pénzügyi intézkedést is tett: ő verette nálunk az első arany (liliomos) forintokat a firenziek mintájára (1 arany = 90 ezüst denár, 1 arany forint = 6 forint mai érték, 1 denár = 6—7 krajczár); egyáltalában ígéretéhez képest jobb pénzt veretett az eddiginél, úgy hogy három új ezüst fillér felért négy régivel. — E rendszabályok és a belnyugalom hatása alatt az anyagi jólét csakugyan emelkedett és a királyi pénztár is megtelt.

Forduljunk most *Károly külpolitikájához*. Több ízben viselt háborút, első sorban Magyarország déli szomszédjaival, hogy az ország tekintélyét és területi épségét azokkal szemben helyreállítsa. 1319. Uros-tól, a szerb «királytól» a macsósi bániságot foglalta vissza és hűbéri esküre kötelezte Urost. Azután *Dalmáciába indult*, melynek kikötővárosai a brebiri grófok és Mladen bán erőszakoskodásai elől a Signoria karjaiba vetették volt magukat. Mladent elzáratta, magyar bánt rendelve helyébe, Boszniát pedig rokonára, Kotromanovich Istvánra, mint hűbéres emberére ruházta. 1330-ban, hogy a nemzettel mintegy elfelejtse nemtelen verboszáját, melylyel a Zách-családot (a visegrádi merénylet miatt) sujtotta,* *Bazarád Mihály oláh vajda ellen fordult*, ki a szörényi bániságot ragadta volt el. Ez alkalommal azonban Károly oly kudarczot szenvedett, hogy élete is veszélyben forgott. *A nyugati államokkal szemben jóakaró közbenjárására és szövetségek kötésére szorítkozott*. Előbb Albert német királynak, tehát

Károly
hadjáratai:
1. szerb,
2. dalmát,

3. oláh hadjárat.

Szövetkezések a
Habsburgokkal
és Luxemburgok-
kal.

* *Pör A.*, (Az Anjouk kora 1895. 76—84. l.) elemeire bontja a visegrádi merénylet hagyományos elbeszélését; kimutatja, hogy a régebbi hazai és külföldi kútfők semmit sem tudnak Zách Klára esetéről avagy Kázmér lengyel herceg nevééről. Zách Felicziánt csakis dolyfős szenvedélye és vérszomjas örültsége bírta a merényletre, semmi más. A Zách Klára legenda keletkezése pedig a mértéktelen verboszára vezetendő vissza, melylyel R. Károly a Zách nemzetség ártatlan ivadékait sujtotta.

a Habsburg-háznak, később a Luxemburgoknak volt szövetségese; végül Szép Frigyes osztrák hercegnek küldött segédhadat versenytársa, Bajor Lajos ellenében. (Mühlendorf.)

Róbert Károly külpolitikájának egyik vezéreszméje *Nápoly megszerzésére* irányult. Ezzel tisztán családi dynasztikus politikát folytatott, azaz olyant, melyet hatalmi vágya, de nem az ország érdekei tettek kívánatossá. — Nagybátyja, Róbert nápolyi király, hasonlóan egyetlen fia halála után, a ki csak két leánygyermeket, Jankát és Máriát, hagyott maga után, meghívta Róbert Károlyt, hogy vele az örökösödés iránt tanácskozzék. Királyunk örömet utazott Nápolyba, hol saját hétéves fiát, *Endrét*, Róbert király leányával, a hatéves *Jankával* eljegyezte és Róbert királlyal abban állapodott meg, hogy majdan ezekre szálljon a nápolyi trón. A kis Endrét mint a kiszemelt trónörökös mindjárt ott is hagyta a nápolyi udvarban, hogy ott olasz környezetben nevelkedjék, ő maga pedig megelégedéssel hazafelé indult.

Károly családi politikája.

Károly Nápolyba utazik 1333.

Külpolitikájának másik főcélja *Lengyelországnak megszerzése* vala. E célból vette nőül Lokietek Ulászló lengyel király leányát, Erzsébetet; e célból segítette a lengyeleket a pogány litvánok és tatárok ellen és e célból mozdította első sógorának, Kázmérnak lengyel királyiá váló választatását is. Az 1335-ben Visegrádon végbement fényes fejedelmi kongresszuson Kázmért még több hálára kötelezte. E kongresszuson a magyar király elnöklése alatt Kelet-Európának ügyei intéztettek el és *Magyarország mint keleti nagyhatalom* döntő szerepet játszott. Róbert Károly János cseh királyt a lengyel trónra emelt igényeiről való lemondásra bírta, a mennyiben Kázmér helyett 500 márká aranyat fizetett ki neki. Ennyi szívességért a lengyel rendek 1339-ben Kázmér kérelmére csakugyan Róbert Károly fiát, Lajos herceget fogadták el örököse gyanánt, mely hír hallatára Erzsébet királynő örömeiben a szép kassai dóm építkezését siettetete.

Visegrádi kongresszus.

b) Nagy Lajos 1342—1382.

Pór Antal, Nagy Lajos (Történ. Életrajzok, 1892) és: Az Anjouk kora (151. l.). *Pór* cikksorozata a Századokban (1893—94). és: «A horvát, szláv és dalmát bánok N. Lajos korában (Századok, 1894). Az előbbi fej. eml. dolgozatai és: A Kanizsai család (Turul, 1890) s Kanizsai István (Kathol. Szemle, 1891). Az avarsai gyilkosságról és a nápolyi hadjáratokról l. a Hadtörtén. Közlem. 1890). *Kozics L.* értekezését (l. u. ott, 1890). *Óváry Lipót*, N. Lajos nápolyi hadjárat forrásai (Századok, 1879. és fentemlített dolgozatai). *Kropf L.* cikke (u. ott, 1888. 475. l.). *Karácsonyi J.*, Maróthy bán élete (Békésmegyei t. társ. 13. évk.) és A Laczkfyak története. A délmagy. régész. egyes. III. értesítőjében (1887) és a Turulban (1886. 166. l.). *Wenzel*, A magyarok Rómában (Akad. Evk., 1860); A turini tributról 1381—1406 (Akad. 1847); A turini békekötés (Történ. Tár. Régi foly. XI.); Magyarország Dante, Petrarca és Boccaccio szerint (Kath. Szemle, 1888). L. *Óváry Lipót* cikkét: Nápolyi Johanna (Századok, 1893) és *Pór* cikkét (u. ott, 685. l.). *Áldássy Ant.*, Regesták a vatikáni levéltárakból

(Történeti Tár. 1894). *Mircse*, Venedig u. Ungarn (1877). Cola di Rienzi leveleskönyvéről l. *Pór* cikkét (Századok, 1892. 767). Wurmnak Albornož bibornokról írt művét szintén *Pór* ismertette (u. ott, 1893. 715.) U. az, N. Lajos viszonya Guccio francia trónkövetelőhöz (Akad. értek., 1892). *Pór A.*, A Piasztok és a magyar Anjouk közötti rokonság (u. ott, 1892). Koriatovich Tódorról l. *Csánky D.*, Máramaros megye és az oláhság (Századok, 1889) és *Léhoczky Tiv.* dolgozatát (a Századokban, 1894. 107. l.). *Karácsonyi J.*, A Laczkfyak (Turul, 1887). Az aacheni magyar műkinccsekről l. a 6. fejezetet. V. ö. *Werunsky*, Kaiser Karl IV. u. seine Zeit. (Mostanig 3 köt.). *Huber A.*, Ludwig d. Grosse u. die ungar. Vasallenländer (Arch. für öst. G. 66. köt.). *Horváth M.*, Az Anjou királyok hatása Magyarországra (Kis. t. műv. II. 351.). *Hajnik*, *Wenzel*, *Kiss*, *Korbulyi*, *Ladányi*, *Bocsor* említett jogtörténeti és közjogi munkái (30. l.). *Hajnik*, Magyarország és a hűbéri Európa (1867). U. az, Egyetemes európai jogtörténet (I. 205, 264, 304. U. ott a különbség a külföldi és a magyar hűbér-rendszer között). V. ö. *Salamon*, Az első Zrínyiek (80. l.) és Kis. történ. dolgozatai I. 220. s k. l. és *Szalay L.*, II. 4., 7., 17. és 264. oldal. *Köváry László*, A hűbéri rendszer szelleme, különös tekintettel a magyar hűbérrendszerre (Turul, 1885). Voltak és vannak, kik tagadják, hogy hazánkban hűbérrendszer volt. (Például *Ortvay*, Századok, 1878. 874.) és részben: *Pauler Gyula* (Budap. Szemle, 1882. 64. szám, 158. oldal). *Szlemenics Pál*, Törvényhozásunk története a vegyes házbeli királyok alatt (Akad. Évk. VIII. 1846). *Pesty Frigyes*, A perdöntő bajvívások története Magyarországon (1867). *Hajnik*, A királyi könyvekről (Akad. ért., 1879). A perdöntő eskü stb. (Akadémiai értekezés, 1881). U. az, Okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban (Akad. ért. 1886). *Ferdinándy G.*, A koronázás és jelentősége (1893).

Szalay József, Városaink a XIII. században (1879). *Csánki Dezső*, Iparviszonyaink N. Lajos korában (1879). *Horváth M.*, Az ipar és kereskedés története hazánkban (Kis. t. műv. I.). *Hajnik*, Adalékok a magyar kereskedés történetéhez a vegyes házból való királyok alatt (Száz., 1868). *Fejérvataky*, Magyarországi városok régi számadásai 1364—1450. (1885). *Thallóczy*, A kamara haszna története. *Salamon*, A magyar forint, súlyról és mértékről (Budapest története III. 85.). A pénzlábról l. továbbá *Finály* értekezését az Erdélyi Múzeum Évkönyvében (IV. köt.). *Majláth Béla*, A «kalandos» társulatokról (Száz. 1885. 563). *Hetényi*, Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejlődésére és csinosítására (1841). *Thallóczy Lajos*, Utazás a Levante-ban. A keleti kérdés története (1882). A bányavárosok és a bányászatról l. *Wenzel G.*, A magyar bányászat kritikai történetét, *Péché* két rendbeli munkáit (Századok, 1885. 354. l.) és *Szitnyai* munkáját (u. ott, 1894. 702). Az erdélyi százszok iparáról *Meltz* és *Szádeczky* értekeztek újabban (u. ott, 1892). *Szádeczky L.*, Nagy-Bánya keresked. története (Századok, 1888). A város N. Lajostól kapta városi jogát. *Tóth L.*, Adalékok az ipar és kereskedés történetéhez (Kassai gymn. progr. 1886). V. ö. *Demkó K.*, A felső-magyarországi városok életéről (1890).

A daliás és szép reményekre jogosító Lajos, ki szt. Lászlót választá mintaképének, a nemzet bizalmától és szeretetétől kísérve, követte atyját a trónon. Politikája bel- és külügyi tekintetben egyaránt fontos. Tekintsük előbb az atya szellemében folytatott belpolitikáját, mely a hűbérrendszer átültetését eredményezé.

Nagy Lajos király hozta be 1351-ben az *úgyn. ősiséget*. II. Endre aranybullájának megerősítése alkalmával ugyanis a 4. pontot olyképen módosította, hogy a nemességnek szabad rendelkezési jogát megszüntette,* kimondván, hogy fel nem oszt-

Ősiség behozatala hűbéri alapon (Aviticitas). 1351.

ható birtokait a nemes ezentúl csakis testvéreire és férfiágon való rokonaira hagyhatja, de másokra nem, más szóval: *a nemesi birtok el nem idegeníthető*. E törvény azon hűbéri felfogáson alapszik, hogy minden szabad birtokjog egyedüli forrása és gyökere a szt. korona; a birtoknak élvezete megilleti ugyan a birtokost és családját, de senki mást. Mihelyt pedig a nemes birtokos család kihal, a birtokával való rendelkezési jog megint a koronára száll vissza. — Lajos királynak ezen törvényeit *ösiségnek* nevezték, mivel szerinte az ősi birtok mint valami örökös hűbér, nemzedékről-nemzedékre szállott, míg a család ki nem halt. Az ösiséggel Róbert Károly azt akarta elérni, hogy a nemesség honvédelmi kötelezettségének minél jobban eleget tehesse, el ne szegényedjék és birtoka idegen kézre ne kerüljön.

Így maradt ez 1848-ig, a midőn a rendek az ösiséget megszüntették. 1853-ban az absolutistikus kormány ezeknek a viszonyoknak rendezésére kiadta az «ösiségi nyílt parancs»-ot, melyet 1861-ben a magyar birói kar is elfogadott. Az utolsó ösiségi perek határideje 1871-ben járt le.

Ugyanebből a célból hozta Lajos király az 1351-iki országgyűlésen a *kilenczedről* szóló törvényt. Megengedte, hogy a pórok szabadon költözködhessenek, pereiket az úri széktől a kir. kúriához felebbezhessék, de másrészt arra kötelezte őket, hogy földesuraiknak épen úgy fizessék a terménynek kilenczedét, mint papjaiknak a tizedet. Kilenczed 1351.

Ezen törvényekkel, melyek a magyar közélet szereplését a földbirtokra fektették, karöltve járt az ország lakóinak rendekre való szakadása: ekkor alakult meg a tényleg már régebben fennálló rendi alkotmány jogilag is. Magyar jellegét e rendi alkotmány a (hűbéri irány mellett is) benne uralkodó közjogi felfogásnak köszönhette, mely a *szent korona fogalmában és tanában* nyert kifejezést. *Szent korona* alatt kezdetben csak a koronázási jelvényeket értették. Idővel azonban, nevezetesen II. Endre óta, azon felfogás érvényesült, hogy csakis akkor nyer a király jogot a királyi hatalom gyakorlására, midőn a *szent koronát* fejére illesztik és ő az országnak és ez viszont neki hűséget esküszik. Vagyis: a XIII. század óta a *szent korona a nemzet szemében mint a kir. hatalom és a felség-jogok képviselője, másodsorban pedig mint az alkotmányos közhatalomnak jelképe kezd szerepelni.* Az ország területét pl. a szt. korona területének mondták, a kir. javakat a szt. korona jövedelmeinek. A *szent korona* úgyszólván babonás tiszteletnek lett a tárgya: a Rendi alkotmány alakulása.
A szent korona eszméje.

* Már Kálmán király törvényében is van szó birtokokról, mint kir. adományokról és az arról való korlátlan rendelkező jogot a királylyal szemben megszorítja. Az arany-bulla 4. cikkke a nemes birtokos korlátlan rendelkezési jogát megint helyreállította; de a királyok ezt az intézkedést nem igen tartották tiszteletben és most N. Lajos törvényhozásilag is megszüntette.

koronában foglalt fenséget és hatalmat erkölcsi, élő személynek kezdték tekinteni, a ki megsértőin bosszút áll. E tanból kifolyólag sérthetetlennek nyilatkoztatták a király személyét. (1330-iki Lex regalis.)

A 3 országos rend.

Mivel továbbá minden szabad, önálló birtok a szt. korona országaiban kizárólag a koronától származhatott le, ezt tekintették minden birtokjog valódi gyökerének. Ilyen szabad, közvetlenül a koronától függő birtok: a főnemesség, a főpapság és a köznemesség birtoka. Ez a három rend tehát a szent koronának tagja és csakis a királynak van alárendelve. A ki ellenben nem közvetlenül a koronától származtatta birtokát, az annak közvetlen hatósága alá sem tartozott. A jobbágy pl. a földesúr hatósága alá tartozott és így nem tagja a szent koronának. A szent korona maga egészében, más szóval: *a szt. korona teste* (totum corpus vel membrum Sancti Regni Coronæ) közvetlenül csakis az országgyűlésen van jelen, a hol a király és a három országos rend jelenik meg. *Csakis az országgyűlésen*, a király és a három országos rend egyetértő közreműködésével jöhetett létre törvény.

Az ujonnan szervezett magyar rendi társadalomnak az élén e szerint a *szent koronával megkoronázott király állott*. A ki nincsen megkoronázva, az lehet ugyan uralkodó, de nem törvényes királya a nemzetnek. *A szent korona lett az a kapocs*, mely a magyar társadalom elemeit közjogilag egységesen összefűzte. És még mai nap is annak tekintjük, ha nem is a középkori állapotok szellemében, hanem mint *államunk egységének* hosszú századokon át kegyeletes *jelvényét*. Ezért szent a korona minden magyar szemében, vallás és nemzetiségre való tekintet nélkül.

Nápolyi ügyek.

Nem sokkal trónralépte után a *nápolyi ügyek* kötötték le Lajos király figyelmét. Róbert király ugyanis végrendeletében az udvarában uralkodó magyarellenes hangulatot követve, a kötött szerződés megszegésével, országát egyedül Jankára hagyta és Endrét csupán a salernói hercezséggel kárpótolta. A fiatal Janka pápai engedély mellett meg is koronáztatta magát törvényes királylyá, Endrét pedig ő is, olasz udvara is megvetette. Öcsse panaszos levelére Lajos király édes anyját, Erzsébetet küldte Nápolyba (1343). A szánandó ifjú helyzete hűtlen neje oldalán Erzsébet intézkedései folytán sem javulván, Erzsébet királynő fiát haza akarta magával vinni, utóbb azonban a javulást ígérő Janka kérelmére mégis Endre nélkül tért haza. Elutazása után újból megindult az ármány, melynek Endre végül áldozatul esett: bérelt gyilkosok Jankának tudtával Aversában álnokul megfojtották (1345 szept. 19.). Janka pedig nyomban rá nőül ment rokonához, Tarenti Lajoshoz.

Endre megülete.

1. nápolyi hadjárat 1347—1348.

A rémes hír hallatára Lajos király az Avignonban székelő VI. Kelemen pápánál a bűnösöknek és így Jankának is szigorú

büntetését sürgette; Kelemen azt felelte, hogy Jankáta ddig meg nem foszthatja a tróntól, míg a bűn reá nem bizonyodik. Látván pedig Lajos, hogy a megindított vizsgálat a főczinkosokat kiméli, elhatározta, hogy maga vesz elégtételt. 1347-ben Itáliába indult, még pedig hajóhad hiányában, szárazföldön. Míg Janka a Kont Miklós alatt álló előhad közelgésére Avignonba menekült, Lajos a pápa tiltakozása daczára seregestül Nápoly földjére vonult, és az elébe jött Durazzói Károlyt (Janka sógorát), kiben az összeesküvők fejét látta, lefejeztette. négy királyi herceget pedig Budára küldött fogságba. Azután Endre árván maradt kis fiát kiáltatta ki a kettős Szicília királyának és az ország tetemes részét hatalmába kerítette. 1348-ban azonban beleunván a pápa tiltakozásába és megsokallván az olaszok, különösen Velence és több más olasz állam ellenséges magatartását: Laczkfy Istvánt nevezte ki kormányzónak, maga pedig visszaindult Magyarországra.

A visszatért Janka azonban népével együtt Laczkfy hadát ^{2. nápolyi hadjárat 1350.} sarokba szorította. *Lajos tehát 1350-ben másodizben, tengeren át, vezetett hadat Nápolyba.* Most azonban még több akadályba ütközött, mint első ízben. Ennek daczára győztesen vonult be Nápolyba és újra jelét adta személyes hősiességének. De mivel VI. Kelemen egyre ellenezte a hódítást, és mivel a velencei és lengyel ügyek is magukra vonták Lajos figyelmét, ez 1350 végével megint hazafelé indult. Félév múlva értesült a pápai szék ítéletéről, mely Jankát, «mivel meg volt babonázva», ártatlannak nyilvánította. Lajos ugyan megbotránkozott ezen ítéleten, de szavához híven, hadat többé Itáliába nem vezetett. Együttal megvetőleg lemondott azon 300 ezer aranyról, mely összeggel neki a gonosz asszony a pápai kuria ítélete értelmében hadi költségeinek fejében tartozott. (Jankát különben a nemezis mégis utolérte: egyik rokona utóbb megfojtotta.) — Így végződött a négy éves harcz, mely regényes kalandként szövődik történetünkbe s mely anyagi haszonnal ugyan nem járt; de míg egyfelől a király és a magyarok hadi hírét emelte, másrészt nemesbitőleg hatott főuraink ízlésére és a társas élet alakulására.

Hogy milyen diplomáciai lángész és hadvezéri vitézség ^{Velence elleni háborúk.} lakott Lajos királyban, az a Velenczével viselt háborúkból tűnik ki legjobban. Nem alkudott Velenczével, mint atyja tette volt, hanem visszakövetelte egész Dalmáciát a szigetekkel együtt. Nápolyi hadjáratának küszöbén ugyan rövid harcz után kénytelen volt 8 évre fegyverszünetet kötni Velenczével, mely Zárát meg- ^{I. hadjárat és fegyverszünet 1347.} tartotta birtokában. Mihelyest azonban szabad kezét nyert, újra hadat izent a Signoriának (1356). Számíthatott a genovai köztársaság segélyére, míg Velence Dusán szerb fejedelemmel szövetekezett. Lajos kezdetben látszólag Dusán «czár» ellen készült, ^{II. hadjárat 1356—1358.} hirtelen azonban a szigetváros szárazföldi birtokaira csapott, mialatt vezérei Dalmáciát foglalták vissza. Ekkor ismerte el ^{Dalmácia visszaszerzése.}

Raguza köztársaság is a magyar fenhatóságot és a magyar czí-
mert fogadta be czímerébe. A velencei köztársaság pedig rémü-
letében békét kért s nyert is, csakhogy annak föltételeit meg nem
1378. III. háború. tartotta. 1378-ban tehát harmadszor is kitört a háború, melyben
Lajos mint Genovának és a padovai kényúrnak szövetségese
újból fényes diadalt aratott. Vezére, Durazzói Károly,* már
Chioggia tornyára is feltűzte a magyar lobogót, midőn a velen-
csei hajóhad Pisani alatt végső erőfeszítéssel szétverte a genovai
flottát és Chioggiát felszabadította. Lajos erre Velenczével
1381. turini béke. 1381. aug. 8-án *Turinban békét kötött*, melyben *Velenceze Dal-
máczziáról lemondott* és hadiköltség fejében 100,000 arany fize-
tésére kötelezte magát, mely összegnek kamatját (7000 aranyat)
évenként kellett a magyar királynak megfizetnie.

A lengyel korona elnyerése 1370. Lengyelország-
gal való unió 1370—1386, il-
letőleg 1390-ig. Lajos alatt öltött testet *Magyar- és Lengyelországnak
egyesülése* is, az Anjouknak e régi óhaja. Lajos király, atyja pél-
dájára, hasonlóan megsegítette Kázmér lengyel királyt a litvá-
nok (Kieustot), a tatárok, sőt a csehek ellen is; 100,000 aranyra
rugó követeléséről is lemondott; IV. Károly német császár
ellen is megsegítette, szóval mindenben kedvében járt Káz-
mérnak és a lengyeleknek, csakhogy a lengyel koronát elnyerje.
Kázmér halála után a lengyel rendek Lajost 1370-ben csak-
ugyan királyukká választották. Ez által keleti Európának két
hatalmas állama personal-unio alapján egymással egyesült.
Lajos király, ki sokféle más ügygyel volt elfoglalva, nem ért
rá Lengyelországban székelni és ezért a kormányt anyjára bízta,
ki nem igen tudta a lengyelek szeretetét kivívni. Különben is
a két hatalmas és nagy állam féltékeny szemmel tekintett egy-
másra és érdekeik is merőben különböztek. Ez nagyon megnehe-
zítette a kormányzást, a mint azt maga Lajos király is elismerte,
hogy *egy király kevés két ilyen országnak*. Mindamellett
sikerült Lajosnak ildomos eljárásával és engedmények útján a
zólyomi gyűlésen *egybegyűlt lengyel rendeket* 1382-ben arra
birnia, hogy ezek az örökösödés jogát az ő leányára is kiter-
jeszszék és leányának, *Máriának hódoljanak*.

A lengyelek el-
fogadják Lajos
leányának
örökösödését.

Lajos viszonya
az egyházhoz.

A pápák iránt Nagy Lajos egészben véve szt. László pél-
dáját követte. Hitbeli buzgóságának számos jelét adta, erélyt
fejtett ki a szomszéd népek térítése körül, sőt háborúkat is
indított vallásos indokokból és a pápát is segítette haddal az
Egyházi Állam visszafoglalásában. De másrészt föltétlenül alkal-
mazta kegyúri jogát, a püspökök kinevezési jogát is érvényesi-
tette és a pápai adószedők által összegyűjtött tizedből erélye-
sen követelte szerződésileg biztosított részét.

* Ez a Durazzói Károly a megölt Károly herczeg Lajos nevű test-
vérének fia volt; neve másképp Kis Károly, ugyanaz, ki előbb 1381—
1386-ban nápolyi király, 1386-ban pedig magyar király is lett. L. a fűg-
gelékben az Anjouk származéki rendjét.

Midőn Lajos a Máramarosban és Beregben lakó oláhokat a kath. vallás fölvételére akarta rábirni, ezek a szomszéd Mold-
vába vándoroltak ki. Lajos azonban utánuk indult és új tanyái-
kon is hódolatra kényszeríté őket. Néptelenül maradt lakó-
helyeikre pedig (állítólag 1365) görög-keleti *ruthéneket* telepí-
tett, kik az ő hűbéresének, Koriatovich Tódor litván herceg-
nek felügyelete alatt állottak.* Ezeket is iparkodott a katholi-
kus hit elfogadására rávenni, de csekély eredménnyel. Több
sikert aratott e tekintetben a *kúnok* között. Azután Uros szerb
fejedelem (Dusán utódát) és Bazarád oláh vajdát kényszerítette
hódolatra és *Boszniában* iparkodott megújítani «a hit világát»,
csak hogy erről a bogumilok mit sem akartak hallani. Ennek oka
részben Lajos volt, mivel nejének, Kotromanovich Erzsébetnek
kedvéért Bosznia élére annak rokonát, Tvarkót nevezte ki bánná,
ki később királynak czímezte magát és maga is az eretnekekhez
szított. *Bolgárországra* is járt Lajos, mint «a sz. szék zászló-
tartója»; bevette Bodont (Viddint) és megalkotta a bolgár bán-
ságot. A kath. vallás azonban itt sem birt gyökeret verni.

Ruthének betele-
pítése.

Kúnok térítése.

Térítések Szer-
biában.

Boszniában.

Bolgárország-
ban.

Törökök első
fellépte.

Európai szövete-
ség terve.

A koalíció ab-
ban maradt.

Lajos uralma alatt indult meg ama százados vihar, mely-
nek súlya utóbb annyira hazánkra nehezedett. A pápák a segé-
lyért kolduló Paläologos János császár kérései folytán azon
voltak, hogy az egyesült magyar és lengyel nemzet, mi több:
az egész keresztény Európa hadat indítson a törökök ellen,
mely vállalat vezérletére Nagy Lajosban kitűnően alkalmas
fővezért ismertek fel. E feladattól azonban Lajos maga is ide-
genkedett, a mennyiben ez időtájban a velencei és a lengyel-
országi ügyek kötötték le figyelmét. Sajnos, hogy e nagy szö-
vetség alakulása abban maradt, mert ha Hunyadi János 80 évvel
később meg birta szalasztani II. Mahomednek világra szóló
hadát, úgy nem valószínűtlen, hogy a keresztény Európa Nagy
Lajos vezérlete alatt az akkoriban még nem oly hatalmas törö-
köt Európából kiűzhette volna. Megjegyzendő különben, hogy
egy kisebb magyar had az 1366-iki év táján — ismeretlen he-
lyen — megütközött a törökökkel és pedig győztesen, a mint ez
Nagy Lajosnak a mária-czelli és az aacheni magyar kápolnák-
ban őrzött, nagybecsű ajándékai tanúsítják.

Áldásos és fényes uralom után *Nagy Lajos király 1382-ben*
halt meg. Hamvait Váradra vitték és szt. László koporsó mellé
helyezték nyugalomra. *Külső fény* dolgában hazánk alatta érte

Nagy Lajos jel-
lemzése és érde-
mei.

* Ezen Koriatovich Tódor életrajzát csak imént hozta. tisztába
Lehoczky Tiv. (Századok, 1894). Litván főnök volt, kit Nagy Lajos
legyőzött és arra kényszerített, hogy Magyarországra kövesse. Itt Lajos,
ki benne eszközt vélt nyerni, a munkácsi herceg czímmel ajándékozta
meg. De K. nemsokára visszatért Litvániába, a honnan csak 1395-ben
tért vissza, a midőn t. i. Vitold (Kieustut fia) őt kiűzte. 1400-ban beregi
főispánná lett. K. meghalt 1414. Sok pörre okot szolgáltató munká-
csi birtoka utóbb (1427) Brankovics Györgyre szállott.

Az Anjouk korabeli művelődés képe.

el a nagyság tetőpontját; tíz ország tartozott a magyar korona alá, az egyesített országok határait két tenger mosta, Magyarország keleti Európának nagyhatalma volt. — És ebben nagy része volt Lajosnak magának. Lajos, ki maga is kiérdemelte a félelem nélküli lovag elnevezést, az olasz hadjárat alkalmával számos jelét adta vitézségének. Fényes államférfiúi és hadvezéri képességei harmoniában állottak hazafias és vallásos érzelmeivel. A nemzet egyre fokozódó szeretettel és bámulattal követte sikereit és még dynasztikus politika okozta háborúiba is követte királyát, a mint más tekintetben elnézte azt, hogy Lajos mindent a kir. tanácscsal végez, országgyűlést pedig ritkán hív össze. Az *igazságszolgáltatás* terén a tűz- és vízpróba helyébe az eskütételt és a tanuvallatást hozta be. Az *új honvédelmet továbbfejlesztette* és a külföldnek is szolgáltatott alkalmat, hogy az új nemzeti hadsereg fényét, az íjászokat, kik az angolokéival versengtek, valamint a könnyű lovasokat megbámulhassa. Különös pártfogója volt Lajos a *városoknak*,* melyek alatta kiváltságai és előnyös kereskedelmi szerződések következtében nagyban felvirágoztak. «Magyar Lajos»-t a lengyel Krakkó is magasztalta, melyet egy ízben a csehek támadása alól felmentett és kiváltságokkal halmozott el. Lajos bölcs belátásáról tanuskodik az is, hogy pl. pestis idején a pereket egy évre elnapolta, hogy éhség idején a gabonát vámmentessé tette, a Sárosban megindult kivándorlást pedig megszüntette. Számos oklevél beszél erdőirtásról, gabnaföldek szaporodásáról, az érczbányák és pénzverdék felvirágzásáról. A művelt Nyugattal, különösen az Olaszországgal való érintkezés folytán ízlés és külsín honosodott meg hazánkban, melynek gyűjtőpontja a fényes visegrádi és ó-budai udvar volt. Az volt gyülekező helye a külföldi, többnyire olasz művészeknek is, a tudományok és művészetek melegágya, egyúttal fejedelmi találkozásoknak és pompás ünnepélyeknek és lovagjátékoknak színhelye. — Az Anjouk korában kezdték hazánkban is az ablaküveget és a papírt alkalmazni, papírra írt legrégibb oklevelünk is az ő korukból való. Krónikáink (a Névtelen Jegyző és Kézai kivételével), abban az alakban, melyben most bírjuk őket, mind az Anjou korból valók. — Ezek után kétségtelen, hogy megilleti az Anjoukat a legnagyobb dicséret, melyet fejedelemről mondhatni: *országukat a műveltségnek magasabb fokára emelték, népük bölcs vezetésük alatt előre haladt.*

* A középkorban két főútja volt az európai kereskedelemnek. Az egyik út Flandriából és a Rajna mentéről elvezetett a Dunához és annak partjain végig Belgrádig, innen pedig Konstantinápolyig. Ez irányba estek hazánkban Pozsony, Esztergom és Buda városok. A másik irány a Keleti tenger partjaitól szintén Konstantinápoly felé vezetett. Ez irányba estek: Eperjes, Kassa, Kolozsvár. Az erdélyi szászok földjén. Szeben és Brassó virágozott.

4. Belső zavarok és harcok Nagy Lajos halála után. A hadi szervezet megbomlása. Királyi birtokok elvesztése. Török háborúk. Zsigmond fogsága. László betörése. Dalmácia elvesztése.

Mária. — Kis Károly. — Zsigmond.

Szalay L., II. 273. *Horváth*, II. 353. *Kerékgyártó*, II. 49. *Fessler*, II. 229. *Huber*, II. 334. *Krones*, II. 200, 279. *Szalay J.*, I. 137. *Sayous*, I. 255. *Márki Sándor*, Mária, Magyarország királynője (Történ. Életrajzok, 1885). *Horváth Mihály*, Mária királynő életrajza (Kis. történ. művei I.). U. az, Hedvig királynő élete (u. ott, III.). *Aschbach*, Gesch. Kaiser Sigismunds (4. köt.). *Lindner*, Geschichte d. deutschen Reichs unter Kaiser Wenzel és Deutsche Gesch. unter d. Habsburgern u. Luxemburgern (2 köt.). *Pesty Frigyes*, Zsigmond király fogságának ideje (Akad. értek. 1862). *Kadich* cikike a Czilleiekről (Turul. VIII.). *Wenzel G.*, Stibor vajda (Akadémiai értek. 1874). *Szalay J.*, Nápolyi László trónkövetelése és Velenze (Századok, 1882). *Salamon F.*, A magyar kir. szék betöltése (15. l.). Az első Zrinyiek és: Magyarország a török hódítás korában (1886. 2. kiad. 11. l.). *Ováry L.* eml. cikikei (kül. Századok, 1889. 273. l.). *Klalič*, *Asbóth*, *Kállay*, *Hopf*, *Caro* említett művei. *Hammer*, Gesch. der Osmanen. I. 236. *Zinkeisen*, Gesch. der Türkei, I. 286. *Lázár*, Az ozmánok története. I. *Hertzberg*, Geschichte der Byzantiner und der Osmanen (1883). A Zsigmond korabeli haditörténeti bibliográfiát l. a Hadtörtén. Közleményekben (1893. 554. s. köv.). L. kül. *Huber A.*, Die Feldzüge Sigismunds (Archiv für. öst. Gesch. 66. köt.). Azóta hozzájárult: *Bárczay*, A nikápolyi ütközet (u. ott, 1894); *Kropp*, A nik. csata színhelye (Századok, 1894. 490. l.); *Thury*, Török történetírók (I. köt.); *Delaville le Roux*, La France en Orient (III. köt. 1886). Készülő félben: *Schönherr Gy.*, A luxemburgi ház (A m. nemzet történ.).

A Nagy Lajos uralmának varázsa alatt álló nemzet nemes erőfeszítéssel igyekszik magát fentartani azon magas színvonalon, a melyre királya ki- és befelé annyi áldozattal felemelte. Ámde gyarló fejedelmek, pártoskodás és kedvezőtlen külügyi helyzet lépésről-lépésre leszorítják arról: ez tartalma a következő fejezeteknek.

Nagy Lajosban a magyar Anjou-család fiága kihalt, ő csak két leánygyermeket hagyott hátra. Az idősbik, *Mária*, luxemburgi Zsigmondnak, IV. Károly császár fiának, az ifjabb, *Hedvig*, Vilmos osztrák hercegnek volt arája. De míg a Nagy Lajos temetésére Fehérvárra egybegyűlt magyar rendek az elhunyt király érdemei elismerésekép Máriát kiáltották ki fejedelemmé, addig a *lengyelek* a ledér Zsigmondot kiutasítván, Hedviget kérték királynul, ki óhajításuk szerint két év múlva *Jagello* lithván fejedelemhez ment nőül. E házasság folytán Lengyelország és Litvánia egy jogar alá került, míg a Lengyelország és Magyarország közötti unió 16 évi fenállás után felbomlott (1386).

Mária
1382—1385.

A magyar-lengyel unió vége.

Elégületlenség.

Mária kormányja alatt Magyarországon csakhamar zavar-
gások támadtak. Hírneve után a rendek Zsigmondtól csak

Lázadás 1395. rosszát várván, Máriának Zsigmonddal való eljegyzését fel akarták bontatni. Más főurak egyáltalában nem szívelték az asszony-kormányt és el nem viselhetőnek tartották Erzsébet özvegy-királynő mindenható kegyenczenek, Garai Miklós nádornak befolyását, ki ellen Tvartkó bosnyák király, Horváthy János, Pál és László, a Laczkfyak és többen Horvátországban és Dunántúl fegyvert ragadtak; sőt 1386-ban **Kis Károly** 1386—1387. *Károly nápolyi herceget hívták meg a trónra*, ki az év végén Budán termett, míg Zsigmond cseh segély után látván, a királynőket magukra hagyta. Mária és Erzsébet kénytelenségből meg is jelentek Károly koronáztatásán, Forgách Balázsszal és Garai-val azonban csakhamar megbeszélték a bosszú tervét, melynek Károly, 39 napi trónbitorlás után, 1387 febr. 8-án áldozatul esett.

A királynők utazása és elfogatása.

Zsigmond
1387—1437.

E véres tett hallatára Dunántúl és Horvátországban újrapártot ütött az ellenzék; midőn pedig a királynők a mozgalom lecsendesítése végett Horvátországba utaztak: a Horváthyak a királynők kíséretében levő gyűlölt Garait és Forgáchot felkonczolták, Erzsébet királynőt pedig Novigrádba vitték és ott megfojtották. Mi lett a fogoly Máriából, jó ideig senki sem tudta. — Végre megérkezett *Zsigmond* némi segélyhaddal, a kit a pártjához szító *rendek a budai országgyűlésen (1387) Mária mellé magyar királylyá választottak*, nemsokára pedig (márcz.) megkoronázták. Csak ezután indult nejeének kiszabadítására, a ki időközben a velencei hajóhad által Novigrádból kiszabadítatott.*

Horvát felkelés.

Az elégtelenség az országban nő.

Zsigmondnak mindenekelőtt a tengerhez közelebb fekvő lidékeken egyre erősödő fölkeléssel kellett megküzdenie, melynek vezérei az olasz Anjoukat akarták megtartani királyoknak és e célból még attól sem riadtak vissza, hogy külföldi hatalmakkal, sőt még a törökkel is czimboráljanak. Ebből személyes, birokra menő harc fejlődött közöttük és Zsigmond között, a melyet csak sok évi küzdelem után tudott Zsigmond elnyomni. Előbb Garai nyomta el a boszniai lázadást, később pedig a furfangos Vajdafi kerített kézre 32, Doborvából a szerémi erdőkbe szökött pártütőt, a kiket Zsigmond Budán kivégeztetett. Mint lázadók, sőt hazaárulók megérdemelték sorsukat, de mert egyéni okokból Zsigmondot nagyon sokan nem szerették, a közvélemény nemzeti hőseket látott a-

* A velencei köztársaság, noha elég oka volt Nagy Lajos családjára haragudni, mégis Mária pártjára állott, mivel attól tartott, hogy a nápolyi Anjouk újból igényt emelnek a magyar trónra, a mit különösen a horvát-dalmát tengerpart lakói nagyban óhajtottak. Már pedig azon esetben, ha Alsó-Itália és Magyarország koronája egy kézbe kerül, Velence kereskedése válságos helyzetbe jutott volna.

kivégzettekben és még századok mulva is emlegette Kont és a 32 nemes vitézségét. A tömeges kivégzés hírére az elégtelenség még fokozódott és az a hír járta be az országot, hogy Mária elhalálozása folytán (1395) Zsigmondnak nincs többé joga a trónra. Zsigmond neszét vévén a közelgő viharok, sógorasszonyával, Hedviggel, valamint bátyjával, Venczel cseh királlyal, védelmi szövetséget kötött; de hogy a forradalom ki nem tört, ezt nem ennek a szövetségnek köszönhette, hanem a törökök fellépésének, mely a nemzet figyelmét a harcmezőre térítette.

Murád szultán már 1389. semmisítette meg a «Rigómezőn» ^{Török hadjáratok.} Lázár szerb fejedelem seregét, fia, *Bajazid* pedig az oláh fejedelmet kényszerítette hódolatra. E hírekre Zsigmond és a rendek felhagytak viszályaikkal és erélyes készületekhez fogtak. Zsigmond megelőzvé a törökök támadását, Bolgár- ^{Bolgár hadjárat.} országba tört és Oláhországot is újból alá vetette a magyar fenhatóságnak. De alig hogy haza tért, *Bajazid* Bodont, Szilisztriát és Nikápolyt újra visszafoglalta. Zsigmond erre ^{Nikápolyi hadjárat 1396.} II. Mánuel görögkeleti császárral szövetséget kötött s egyúttal a francia és német nemzethez fordult segélyért. Ezek csekély támogatása mellett kezdődött azután 1396-ban a *nikápolyi hadjárat*, melyben összesen 80,000 magyar, francia, burgund-német és néhány spanyol vitéz vett részt. Az első nagy mérkőzés volt ez a keresztény Európa és a törökök között és e mérkőzésben a török győzött. A keresztések már javában vívták a Duna jobb partján fekvő *Nagy-Nikápoly* várát, midőn *Bajazid* kétakkora sereggel hirtelen táboruk előtt termett, szeptember 28-án őket megtámadta és teljesen megverte. Ennek okát először is az elbizakodott francia lovagok elhirtelenkedett támadásában ^{A kudarcz okai.} kell keresni, másodsor pedig ama körülményben, hogy a keresztéseknek tarka-barka serege egy tömegbe volt felállítva a nélkül, hogy megbízható szárnycsapatokkal vagy tartalékkal rendelkezett volna. — Zsigmond maga is majdnem oda veszett az irtózatos pusztulásban és csak nagynehezen juthatott el a Dunához, melynek torkolatáig csolnakon, onnan egy velenzei hajón Konstantinápolyba menekült, a honnan azután Raguzába vitorlázott.

Hosszas távolléte alatt sokan már holtak híresztelték és új királyválasztás egybehívását sürgették. Ez a hangulat arra birta Zsigmondot, hogy hazaérkezése után azonnal országgyűlést hívjon egybe Temesvárra, a hol a további teendőkről tanácskoztak. Elvégre a rendek egy azonnal való új hadjárat tervét elejtették; megtudták ugyanis, hogy *Bajazid*, a mongol *Timur* győztes előnyomulása folytán, Kis-Ázsiába távozott. — Békésebb idők köszöntvén be, az ellenzéki szellem ismét szárnyra kapott és többen Zsigmond ellen *Kis Károly* fiát, *Nápolyi Lászlót* hívták meg a trónra. Zsigmond azzal próbálta a mozgalmat ^{Temesvári országgyűlés. 1397.}

Kőrösi gyűlés.

Új elégtelenségnek okai.

Zsigmond elfogatása 1401.

elnémítani, hogy a kőrösi gyűlésen megjelent ellenzék vezéreit (némelyiket menedéklevele daczára) lefejeztette; azonfelül öcsését, Jodokot, örökösének nevezte ki és kegyenczeinek egyre ajándékozgatta a kir. jószágokat. De mindezzel édes keveset nyert, sőt újabb törvénysértő eljárása annyira elkésztette a főurakat és a főpapokat, hogy a javíthatatlan királyt 1401 április 28-án *Visegradon elfogták* és e várban, utóbb pedig Siklóson közel hét héten át fogva tartották. Mivel azonban a nagyok a leendő király személyére nézve megegyezni nem tudtak, Zsigmond kegyenczei: ifj. Garai Miklós, Czillei Hermann és Stibor vajda kieszközölték szabadon bocsáttatását. De Zsigmondnak meg kellett ígérnie, hogy a történekeért nem fog bosszút állani. Meg is tartotta szavát, egyúttal azonban kegyenczeit fejedelmileg megjutalmazta. Garait nádorrá tette, Stibort birtokkal ajándékozta meg, Czillei Hermannnak leányát, Borbálát pedig nőül vette.

Nápolyi László betörése 1402.

Ama főúri párt azonban, mely IX. Bonifác papával egyetértve, *Nápolyi Lászlót* kívánta magyar királylyá tenni, ezentúl sem szűnt meg háborogni. Nagyban növesztette az elégtelenséget az a hír, hogy (a gyermektelen) Zsigmond Albert osztrák herczegnek biztosítá magyar koronáját, sőt e szerződést, kényszer felhasználása mellett, 110 főúrral alá is iratta. Erre megint nagy ingerültség támadt az országban, mit felhasználván Nápolyi László, kikötött Zágórában, a hol koholt diademával Kanizsai János esztergomi érsek-primás által magát megkoronáztatta és azután Hervója spalatói «herczeg» és Ostoja boszniai királytól támogatva, Horvátországon át a dunántúli vidékre egészen Győrig vonult. Útja diadalmenetre emlékeztetett és már úgy látszott, hogy a Csehországban időző Zsigmond elvesztette a koronát. Hívei azonban, első sorban Garai és Stibor, sereget szerveztek és László seregét Pápócnál megverték, mire a gyáva trónkövetelő sietve a tengerpartra és onnan Nápolyba menekült. Kanizsai Jánost maga a visszatért Zsigmond birta Esztergomban megadásra. A lázadás elnyomása után Zsigmond száznál több pártütőt Dobor várában elfogatott és lenyakasztott. Ezzel a közbéke visszatért. Sajnos, hogy Dalmácia (Raguza kivételével) e háború folytán az országra elveszett. László ugyanis Velenczének adta el igényeit, mely a parti országot 1409-ben birtokába vette.

A belmozgalmak lecsendesedése. Dalmácia elvesztése.

5. Zsigmond további uralma. Az alkotmány tovább fejlődése: megye és honvédelem. A városok országrendi állása. Placetum regium. Zsigmond további hadjáratai.

Zsigmond uralma (folytatólag).

A kézikönyvek folytatólag. Botka cikksorozata a vármegyékről (33. lap). Hajnik, Wenzel, Kiss, Nagy E., Korbulyi, Ladányi, Bocsor

művei (32—33. l.). Szalay József és Csánki művei a városokról (78. l.). Jászay Pál, A szab. kir. városok szavazatjoga az országgyűléseken (1842. Akad.). Salamon, Budapest története. II. 315. Wenzel, Magyarország városai és jogai a multban és jelenben (Akad. értek. 1877). Michnay-Lichner eml. munkája (00. l.). Weber S., A 16 szepesi város 1414—1772 (Szepes-megyei t. társulat, 1888. IV. évkönyv). A 4. fej.-ben említ. műveken kívül l. még Vassilich-Fest cikkét (a Századokban, 1893. 893. l.); Goll, K. Sigismund u. die Polen. 1420—36. (1894); Cogo, Brunoro della Scala e l'invasione degli Ungari (L. Századok, 1893. 805.); Kagelmacher munkája a Viscontiak- és Zsigmondról (L. Századok, 1886. 449.) Wertner, A fejedelmi Brankovicsok (Ungar. Revue, 1890).

A lázongó szellem lecsillapodta után Zsigmond az alkotmány továbbfejlesztésére fordította figyelmét. E célból 1404-ben és 1435-ben egyszer, 1405-ben pedig négyszer tartott országgyűlést. A *hozott törvények* sorából a következőket kell kiemelni.

Az 1435-ki pozsonyi gyűlésen alkotott első törvénykönyv nemely oligarcha főúr féktelen hatalmaskodásával foglalkozik. A főnemesek, a kiket az Anjouk a banderialis rendszer erősítése végett nagyban dédelgettek volt, azoknak gyöngé utódjai alatt félelmetes hatalomra emelkedtek. Ezen, a kisebb nemesség és a polgárok elnyomására törekvő főurak ellen a rendek ugyan már előbb is hoztak törvényeket, de ezekkel nem érték el céljukat. Most tehát a *megye önkormányzatát erősítvén*, azt batározta, hogy a szolgabirákat a jómódú megyei nemesség köréből évenként az *egész nemesség választza*, és hogy a megválasztott hivatalát 15 márka (körülb. 60 forint) büntetés terhé alatt elvállalni köteles. Más szóval: a bíraskodást nálunk nemcsak nemesi jognak tekintették, hanem, mi több, nemesi kötelességnek. — A rendek kimondták továbbá, hogy a szolgabírák a főispánnal együtt bírságot róhassanak az erőszakos, rendbontó s jószágfoglaló főurakra. — Mivel azonban épen a leghatalmasabb oligarchák kiváltságaik értelmében a megye hatósága alól továbbra is ki voltak véve, e törvény csak részben szüntette meg a sérelmeket.*

A megye hatalmának növekedése a főnemes-ség rovására. 1435.

Az 1435. évi második törvénykönyv a banderialis rendszer fejlesztését tűzte ki célul. E törvényben elismeri a király, hogy köteles az országot és nevezetesen a végvárat a saját költségén és saját hadával megvédeni és hogy a birtokos főurak és főpapok bandériumaikkal csak nagyobb veszély idején, de akkor föltétlenül, tartoznak megjelenni. Továbbá kimondja a törvény, hogy ezentúl az egytélkes nemesség a főispán vezérlete és a megyei zász-

A banderialis rendszer továbbfejlesztése. 1435.

* A XV. század folyamában a vármegyék mindjobban önkormányzati tényezőkké válnak. Az igazságszolgáltatás a megyei nemesség által választott szolgabírák és esküdtek kezében volt; a közigazgatás a megyei nemesség köréből vett tisztviselők kezében nyugodott, a hadügy terén pedig a telekkatonaság megyénként a megyei zászló alatt vonult táborba. Szóval a megyék már a vegyes házból való királyok korszaka végén az állam végrehajtó hatalmának közegei.

lók alatt szálljon táborba. De újítás is történt. A parasztságot is bevonták a honvédelem rendszerébe, s így megdöntötték azt a régi felfogást, mely szerint csak azokat lehet a haza védelmére kötelezni, a kik személyes szabadsággal és birtokjoggal bírnak, Az 1435. évi rendek ugyanis azt mondták ki, hogy *minden egyes birtokos nemes minden 33 jobbágy telek (porta) után egy jól felfegyverzett lovast tartozik állítani* (a főurak a saját, a nemesek pedig a megyék zászlói alatt), továbbá pedig, hogy a telekkatonaság tartására az urak és illetőleg a megyék külön adót szedhessenek. *E törvény tehát új katonaságot állított, a telekkatonaságot* (militia portalis), mely azonban csak akkor szállt táborba, ha a derékhad, azaz a királyi és a nemesi sereg nem vonult háborúba. — Az országnak ez időszerint való összes haderejét, a köznemesi felkelést nem számítva, 120,000 lovasra teszi egy egykorú velencei író.

Telekkatonaság
felállítása 1433.

Hadi készületek.
Hadászat átalakulása.

Említendő továbbá, hogy Zsigmond több fontos rendeletében gondoskodott az ország honvédelmének javításáról és a szükséges előkészületekről, és hogy az országot a végvidékekkel és a bánóságokkal együtt 6 hadi kerületre osztotta. Említendő, hogy Zsigmond idején kezdték alkalmazni a puskaport, mi a fegyverzet forradalmi átalakulását vonta maga után. Zsigmond idején kapott híre az első huszárok vitézsége.*

Szabad kir. városok országrendje 1405.

Zsigmond király a főurak túlságos hatalma ellenében a vagyonos *polgári osztályban keresett ellensúlyt*, mely osztálynak pénzülolegeire az örökös pénzzavarban szenvedő fejedelem különben is nagyon rászorult. Hálának jeléül az *összes szabad kir. városok követeit meghívta az 1405-iki pozsonyi gyűlésre*, kik ezen túl, mint a polgári osztály képviselői, a *negyedik országos rendet képviselték*; azonban csak *egy* szavazattal bírtak.**

* V. ö. *Köszeghi Al.*, Zsigmond kir. két katonai rendelete (Hadtört. Közlem., 1892. 586.); kül. a II-ik (1433-ból) fontos. *Szendrei* értekezése a pozsonyi várban őrzött sátrakról (u. ott, 1890).

* E szabad kir. városok Zsigmond idejétől testületileg nemesek: bírnak a nemességgel járó kiváltságokkal s előjogokkal, de e jogok nem az egyes polgárok birtoka. 1405 óta a városok a törvényeket saját közegeik által hajtják végre; önkormányzatuk élén az önmagát kiegészítő *belső és külső tanács* áll, mely aztán a maga kebeléből a polgármestert, kapitányt és a többi hivatalnokokat választja. A városok továbbá pallosjogot (ius gladii) is elnyerték. A városi tanács első folyamodású hatósága is megerősítettett, melytől azonban a pereket a tárnokhoz lehetett felebbezni. Törvénybe ment, hogy a városok a kincstári nyereségen kívül (a telekadó helyett) kiváltságlevelökben meghatározott kir. adót és újévi ajándékot fizessenek, és hogy ezen felül a királyt és kíséretét utazásaiban egy ebéd-
del és egy vacsorával lássák el. Az 1405. országgyűlés végül a pénz-, bányas és harminczad-ügyet is szabályozta, és egyenlő súlyról és mértékről gondoskodott. A városok továbbá falakkal véttettek körül. — Megjegyzendő azonban, hogy a városok, országrendi állásuk daczára, műveltségük, nyelvük és foglalkozásuk folytán, továbbra is elszigetelték magukat a nemzeti élettől. V. kül. ö. *Demkó Kálmán*, A magyarországi városok életéről a XV—XVII. században (1890) és a 78. l. eml. irod.

A városok hozzájárulása által a «szent korona teste» bővült; ezen idő óta még szokottabb lett az a felfogás, hogy «törvényt csakis a sz. korona egész testének jelenlétében lehessen hozni».

Az 1405-iki rendek a pórokról sem feledkeztek meg, kiknek szabad költözködési jogát elismerték és azt is megengedték, hogy pereiket az úriszéktől a megyei törvényszékhöz felebbezhessék. Mivel azonban e törvényt ismételten meg kellett újítani, valószínű, hogy a főurak nem igen viselték azt szívükön. A pórok helyzet^e
1405.

1404-ben adta ki Zsigmond a *Placetum regium*ot, mely rendelet értelmében a pápai vagy bibornoki végzések kihirdetését és végrehajtását felségsértés terhe alatt a maga engedélyétől tette függővé. Elrendelte továbbá, hogy a király engedelme nélkül ezen túl egy kegyúri joggal bíró egyházi vagy világi úr se merészeljen bármily egyházi javadalmat a kuria ügynökeinek adományozni. E rendelettel Zsigmond IX. Bonifác pápán és a papságon kívánt bosszút állani, a miért ezek Nápolyi László ügyét támogatták volt. Ezen idő óta Zsigmond a főpapi méltóságok betöltésében is teljesen önállóan járt el. Mint egész Európában, hazánkban is ez időtájt függetleníté magát az állam az egyház befolyása alól és a konstanci zsinat Zsigmondnak kegyúri jogait megerősítette.* Placetum regium
1404.

Zsigmond király bátyja, Venczel halála óta egyúttal cseh király is volt, Ruprechtnek 1410-ben történt letétele után pedig *német királynak* választották és Rómában császárrá koronázták. Utóbbi minőségében mennyire buzgólkodott a konstanci reformzsinat létrejötté és sikeres működése körül, a középkor történetéből ismeretes. Szintoly ismeretes, hogy a Husz János megégetése miatt elkeseredett csehek bosszújokat hazánk északnyugati megyéivel is éreztettek, míg huzamos ellenségeskedés után Zsigmond velük a compactáták alapján ki nem békült. Ezeket a compactátákat latin, cseh és magyar nyelven hirdették ki az Iglau-ban létrejött kibékülés alkalmával. Zsigmond további uralmának vázlata.
Konstanci zsinat.
Husziták.
Iglau béke.
1436.

Zsigmond további háborúi közül még kettőt kell említeni. 1412-ben *Velence* ellen indított hadat, melyhez a szükséges pénzt akként szerezte meg, hogy a 16 szepesi várost Ulászló lengyel királynak elzálogosította. *Dalmáciát* mindazáltal nem birta visszafoglalni és a legtöbb Quarnero-sziget is ekkor szakadt el Magyarországtól. — Annyifelé levén elfoglalva, csak elvért rá a török hatalom korlátozására. 1408-ban a sarkányrendet alapította, oly lovagrendet, mely tagjait első sorban a törökök Kettős velencei hadjárat.
Törökök új előrenyomulása.

* Nehány egyházi író a *Placetum regium* jogérvényességét tagadja. (L. Századok 1893. 176. l. az irodalmat.) L. azonban *Vázsonyi* művét: A P. R. a magyar alkotmányban (Budap., 1894); l. tov. cikkét a *Schwartz Iz.* által szerkesztett új magyar jogtörténeti folyóiratban (I. 1894) és *Bartha* cikkét a *Protest. Szemlében*, 1893. A kegyúri jogra nézve l. *Fraknói* értekezését a *Századokban*, 1892. a 187. l.

1428: Galambóc.

1437: Szendrő.

Családi viszonyok.

Zsigmond jellemzése.

elleni harcra kötelezte.* Lázarevics szerb deszpota kijelölt utóda, *Brankovics György*, segély reményében a magyar zászlós urak sorában foglalt helyet és megesküdtött, hogy Zsigmondot hűségesen támogatni fogja a törökök ellen; mely hűségi eskü fejében azután sok birtokot kapott. Mindennek daczára a szerb parancsnok *Galambóc* várát török kézre juttatta és midőn Zsigmond 1428. *Galambóc* visszavívásához fogott, Murad szultántól roppant vereséget szenvedett és csak a hőslélkü Rozgonyi Cäcilának köszönhetette megmenekülését. A vereség hírére megrettent *Brankovics György*ön kívül még Tvartkó, Bosznia ura és Dán oláh fejedelem is újból beküldte adóját a töröknek. Csak Zsigmond halálának évében állott be a déli határon kedvező fordulat, a midőn t. i. Hunyadi János, kinek hősi alakja ekkor lép először történetünk előterébe, az ostromló török hadat Szendrő alól elűzte.

Zsigmond még megélte azt az örömet, hogy a rendek leányát, Erzsébetet, Albert osztrák herceg nejét, örökösévé fogadták. Ellenben neje, Czillei Borbála, gyakran szolgáltatott okot viszályra; Zsigmond halálának esetére pl. a fiatal Ulászló lengyel királynak ajánlotta föl kezét és a cseh koronát, mely hírre Zsigmond Prágából tüstént Magyarországra indult, hogy nejét és czinkostársait megbüntesse. Ütközben azonban, Znaimban megbetegedett és meghalt. (1437.)

Zsigmond művelt, a tudományok és művészetek iránt fogékony, de a mellett könnyelmű s szeszélyes jellemű ember volt; jóban és rosszban pillanatnyi hangulatának rabja. Minduntalan új dologhoz fogott, de keveset végzett. De minden hibája mellett mégis kiváló ember volt. Uralkodása első felében ugyan, bár az államellenes irányokat legyőzte, kapkodó és törvénytelen magatartásával nem tudta leküzdeni a közérzület ellenszenvét. Uralkodása második felében azonban jobban megkedveltette magát; német császársága alatt is megőrizte magyar királyi jellegét, jól beszélt magyarul és rokonszenvének jelül Váradon kívánt eltemettetni.

6. Művelődési viszonyok. A renaissance kezdetei.

Az Árpádházi műveltségről l. *Kerekgyártó* és *Ormós* említett műveit (14. l.). Továbbá: *György Aladár*, Művészetünk az Árpádok korában (Koszorú, 1870). *Beöthy* és *Bodnár* nagyobb irodalomtörténeti munkái. *Fejérfataky*, Irodalmunk az Árpádok korában (Figyelő, 1870. és 78.). *Vass József*, Az Anjouk és műveltségük (1861). *Horváth M.*, Az Anjou királyok hatása Magyarországra (Kis t. m. II.). A városokról és az iparról szóló művek (78. lap) többnyire ide is vonatkoznak. *Szádeczkij* és *Meltzl* eml. dolgozatai (78. l.) *Szádeczkij L.*, A czéhek története Magyarorszá-

* V. ö. *Berzeviczy Ed.*, Adalék a sárkányrendről (Századok, 1893) és *Fraknoi* (u. ott, 1893).

gon (Akad. értek., 1890). *Vass József*, Hazai és külföldi iskolázás az Árpádok alatt (1862). *Kiss Áron*, A magyar népiszkolai tanítás története (1881). *Ábel Jenő*, Egyetemeink a középkorban (1880). *Fraknói*, Makrai Benedek (Századok, 1894. 387.). *Weyland*, A katolicismus befolyása Magyarország nevelésügyi viszonyaira, kiv. a középkorban (1877). *Weiser*, A kath. iskolaügy (1885). *Nyári Alb.*, Bolognai magyar tanulók (Századok, 1870). *Aschbach*, Gesch. d. Wiener Universität. I—III. *Fraknói*, Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen (Akad. értek., 1874). *Bihari Péter*, Általános és hazai művelődéstörténet (I. köt. 1884. a végén). *Kerekyártó Elek*, A magy. kir. udvar a királyság fénykorában (1881). A kézikönyvek közül csak *Fessler* szól ide vonatkozólag behatóbban (II. 189. l.).

Otte-Czobor, A középkori egyházművészet kézikönyve (1875). *Henszlmann*, Középkori építészet (a «Műrégészeti Kalauz» II. kötete. 1868). *U. az*, Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti stílusú műemlékeinek ismertetése (1876). *U. az*, Magyarország csúcsíves stílusú műemlékei (1880). *U. az*, számos monographia, pl. Pécs régiségei 3 k., Lőcse régiségei (1878). *Ipolyi Arnold*, Magyar műemlékek (Arch. Közlem., 1859). *U. az*, A középkori emlékszerű építészet Magyarországon (1862). *U. az*, A középkori festészet (1864). *U. az*, A középk. szobrászat Magyarországon (1863). *U. az*, A magyar műtörténeti emlékek tanulmányozása (Századok, 1878). E dolgozatok részben összegyűjtve a «Műtörténelmi Tanulmányok»-ban jelentek meg. *Czobor*, A jáki templom (Arch. Ért., 1890). *Rómer Flóris*, Régi falképek Magyarországon (1874). *Myskovszky*, Bártfa műemlékei (1878). *U. az*, A renaissance kezdete és fejlődése hazánkban (1881). A topporczyi templom (Arch. Ért. 1893). *Nagy István*, Magyar képzőművészek a legrégibb idő óta (Századok, 1874. Pótlék u. ott). *Wenzel G.*, Ozorai Pipo gróf (1863). *Vaisz Gyula*, Masolino művei (Akad. értek. 1883). *Deák Farkas*, A zománczról (Száz. 1880. 2 cikk). *Radvánszky Béla*, A magyar ötvösművészetről (Akad. értek. 1882). *Pulszky F.*, A magyar ötvösművészetről (Ung. Revue, 1884). *Csontos*, Magyar könyvmásolók és betűfestők a középkorban. (M. Könyvszemle, 1880—1881). *Pasteiner*, A szépművészetek története. Számos cikk az «Archäologiai Közlemények»-ben és «Archäologiai Értesítő»-ben, meg a «Képzőművészeti Lapok»-ban.

Hazánk önálló magyar stílust nem teremtett soha, noha ^{Eredeti magyar stílus hiánya.} jeles művészekben nem szűkölködünk. Hazánk földrajzi fekvése és őseink sűrű érintkezése mind a kelettel, mind a nyugattal azt hozták magukkal, hogy minden műáramlat, akár keleten támadt, akár nyugaton, hazánkba is eljutott.

A legrégibb keresztény emlék (még a római uralom idejéből) ^{Keresztény emlékek a római korból.} a pécsi katakombaszerű sírkápolna, az egyetlen, mely az Alpokon innen országokban fennmaradt. A többi műemléket a népvándorlás megsemmisítette.

Szt. István uralmával kezdődik a szépművészetek terén egy ^{Sz. István kora.} újabb lendületnek korszaka. Az általa emelt templomok között az erődszerű, négy sarktoronnyal ellátott székesfehérvári bazilika volt a legfontosabb. Ez időből valók még az esztergomi és panonhalmi székesegyháznak legrégibb részletei. A tatárjárást megelőző korból való profán épületek ellenben mind elvesztek, nemkülönben a régibb, leginkább fából épült templomok. Műiparunk a XI—XII. században, csakúgy mint egész Európáé, Byzancz befolyása alatt állott. (Pl. a szt. korona.)

A korai román
ízlés.

A XI. század elejétől a XII. század első feléig a *korai román ízlés* uralkodott Magyarországon, melyet különösen a III. Béla által behívott francia szerzetesrendek virágoztattak fel. E korból valók pl. a tihanyi altemplom, az őrsi egyház, a győri nek alaprészletei stb.

A kifejtett román
stílus.

A XII. század második felétől a XIII. végéig, sőt azon túl is a *teljes román ízlés kora* uralkodott. Összesen 50 emlék maradt e korból; a legkiválóbb: a jáki (Vas várm.), lébényi (Moson várm.), a pannonhalmi és szepesváraljai templom.

A gót ízlés kora.

A tatárjárás a művészet terén is válaszfalat képez: a román stíl helyébe immár a *gót vagy a csúcsíves stílus* lép, melyet főleg a beköltözködő németek és a kolduló-barátok (nevezetesen a ferenczrendűek) honosítottak meg nálunk.¹ Az Alföld kivételével alig van hazánkban nagyobb város, mely gót ízlésű templommal ne dicsekednék; a Csallóközben és a Mátyusföldön minden második falunak van ilyen gót stílusú egyháza. A gót stílusnak legszebb példányai e korból a pozsonyi ferenczrendűek «János» kápolnája, mely valószínűen a dürnkruti csata emlékére készült és a pozsonyi (most restaurált) dóm, melynek csak tornya későbbkori. A legszebb azonban a *kassai dóm*, mely noha Villard de Honnecourt tervei alapján már V. István óta készült, csak a műkedvelő és egyúttal buzgó Anjouk által fejeztetett be.²

Festészet.

A *festészet terén* számos templomnak többnyire ugyan megrongált fali festményeit kell fölemlitenünk, kivált Sárosban és a Szepességen.³ A XIII. és XIV. században 100-nál több hazai művész könyvfestészettel szerzett kenyeret és hírnevet. A codex czímlapoknak és az egyes fejezeteknek festett kezdő betűi tanuskodnak ügyességükről.⁴ Leghíresebb művésze azonban e kornak a nagy firenzei *Masolino*, ki az ozorai kastélyt és az ottani templomot gyönyörű fresco-képekkel díszíté. — Az üvegfestészet is e korban kezdett nálunk terjedni.

Zománcz és
aranyműves
művészet.

Az Anjouk és Zsigmond idején virágzott a zománcz (email)-művészet is. Hasonlóan az aranyműves-művészet.⁵

¹ Henszlmann mutatta ki az Archäolog. Ertesítőben (1882), hogy a Topuszkóban épített gót templom korábban készült, mint a legelső német gót ízlésű templom (Trieri dóm, 1227). Szerinte hazánk a gót ízlést nem Németországból nyerte, hanem Franciaországból.

² A kassai dómot illető munkákat l. az Archäologiai Ertesítő évfolyamaiban, így *Kemény Lajos* és *Récsey V.* cikkét az 1893. évf.-ban.

³ Pl. a bártfai szt. Együd-templom avagy a 100 román motívummal ékeskedő topporczyi templom (Sáros).

⁴ Hervója missaleja (Bécs, 1891). Kiadták: *Jagič, Wickhoff* és *Thallóczy*.

⁵ Az utolsó Árpádok korából származik a berni muzeumban őrzött oltár (*diptychon*), mely III. Endre özvegye birtokában volt. L. *Czobor* értekezését (Archäolog. Ert., 1890). Remek munka továbbá szt. *Simon* ezüst koporsója Zárában, melyet Francesco de Mediolano készített Erzsébet

Az Anjouk idején a már megnevezett székesegyházakon kívül a *bátfai sz. Együd* templomot kell említenünk, melynek földszé az egész világon páratlan 12 gót ízlésű «szárnyas» oltár. Ezeket a műemlékeket nem csupa külföldi művész alkotta. A hazai művészek közül nevezendő *Kolozsvári Miklós festő és két híres fia, Márton és György*, kik veres rézből öntöttek szobrokat, így szt. László lovagszobrát (Váradon). Ők készítették alkalmasint a kassai dómot ékesítő szobrokat is. (Károly, neje Erzsébet és fia, Lajos.)

Hazai szobrá-
szok.

Az Anjouk napjaiban a *renaissance-stilust* fogadta be hazánk, még pedig egyenesen Itáliából. Az uralkodó család és annak példájára a nagyok is Itáliában elsajátított műkedveléssel karolták fel ezt az új irányt, mely azonban csak később, Mátyás király idején virágzott fel teljesen. Az olasz művészek sorából különösen az említett *Masolino* vált ki.

A renaissance
kezdetei az An-
jouk alatt.

A tudomány hajlékai közül első helyen a *veszprémi főiskoláról* kell szólnunk, mely *III. Béla* idején a cziszterciták vezetése alatt *egyetemmé* nőtte ki magát. 1276-ban azonban tűzvész érte az intézetet, mely e csapás után, *IV. Kún László* bőkezűsége daczára, nemsokára megszűnt. *Nagy Lajos* e hiányt pótolandó, 1367-ben *V. Orbán* pápa engedelmével a *pécsi egyetem* alapította, melyen leginkább a római és kánoni jogot tanították. *Zsigmond Budán* emelt *egyetemet*, de az intézet fentartásáraól gondoskodni megelégedezett. A tanuló ifjak tetemes része különben akkor is a külföldi iskolákat kereste fel (Bolognát, Párist, Bécsset), ez utóbbi város egyetemén 1365—1420-ig 1000 magyar ifjú hallgatta az előadásokat.

Főiskolák.
1. Veszprémi.
2. Pécsi.
3. Budai.

7. A főnemesség a kormány birtokában.

Albert. — I. Ulászló. — Hunyadi János. — V. László.

a) *A királyválasztás elve. Az összeköttetés kezdete Ausztriával és Cseh-országgal, továbbá Lengyelországgal.*

Teleki József gr., A Hunyadiak kora Magyarországon, 9. köt. Ezt a nagy munkát folytatja jelenleg Csánki Dezső: Magyarország földrajza

királyné (Nagy Lajos nejének) parancsából. (A «Giotto-stilusnak tetőpontja».) *L. Mayer-Pör*, a Századokban, 1894. és 1895. 372. 1. és Arch. Közl. 18. köt. A *Nagy Lajos által az aachen-i dómnak ajándékozott arany ötvösművek* a legszebbek közé tartoznak, mit a középkori egyházi ötvösség felmutatni képes. Nincs ok kétségbe vonni, hogy e díszműveket honi művészek, talán a Kolozsvári-testvérek, alkották. A máriacelli magyar műkin-
csekről *l. Steinhertz*, K. Ludwig u. seine Weihgeschenke. (Mittheilung. d. histor. Ver. für Steiermark, 1887); *Schnütgen* cikke (Zeitschr. für christl. Kunst, 1892. 368.); *Hampel* érték. (Arch. Ertes.); *Pör és Kárász L.* értekez. (u. ott, 1892). Remek munka az a *kristály-serleg* is, melyet *Hedwig lengyel királyné* kapott eljegyzésekor. (L. Századok, 1892. 864.)

a Hunyadiak korában. Mostanig 2 köt. Szalay László, III. 1. Horváth, II. 526. Kerekgyártó, II. Krones, II. 278., 313. Sayous, I. 275. Fessler, III. 437. Szalay József (II. könyv 1. l.) Salamon, A kir. szék betöltése (21. l.) Lovcsányi, Adalékok a magyar-cseh érintkezés történetéhez (Száz. 1886).

Zsigmond halála után az ország kormányzása lényegesen módosult. Az egyre gyengülő középponti hatalom birtokába ugyanis a Zsigmond törekvései daczára is megizmosodott oligarchia került. A főnemesség hatalomra jutása *Albert király* trónraléptével, 1437-ban kezdődött, teljes befolyásra azonban csak 1444-ben, *I. Ulászló* halála után jutott, a midőn a kormány gyeplőit az országtanács ragadta magához.

I. Albert
1437—1439.

Választási fölté-
telek.

Zsigmond halála után a rendek a trón betöltésénél a *szabad választás* elvét juttatták érvényre; a rendek ugyanis Zsigmondnak vejét, *Albertet* választották meg királynak, azonban nem nejét, Erzsébetet megillető örökségi igényei miatt, hanem szabad választás útján. Együttal a nemesi jogokat gyarapították és a kir. hatalmat megnyirbálták. Kimondották, hogy Albert, nehogy ő is legtöbb idejét Zsigmond példájára a külföldön töltsé, Budán tartozik székelni, és hogy a német császári koronát is csak a rendek beleegyeztével fogadhatja majd el. Viszont megígérték neki, hogy utána a trónt Erzsébet, esetleg figyermekük fogja örökölni. — Albert röviddel utóbb csakugyan megválasztatván német császárnak, a rendek nem elleneztek, hogy e méltóságot elfogadja.

1439. budai or-
szággyűlés.

Az 1439-iki budai országgyűlés a nemesség újabb diadalát hozta magával. A főbb törvények ezek: a király leányait csak az ország rendeine tanácsával adhatja férjhez; ő maga az országban köteles lakni; a nádort ezentúl nem a király nevezi ki, hanem a rendek választják; a főbb tisztségekre egyedül magyarok nevezhetők ki; minden nemes ment az adótól és a tizedtől és az ítélet kimondása előtt el nem fogható; háborúban nem köteles a határon túl táborozni; a derekhatat a király csak veszély idején hívhatja egybe.

1440. budai or-
szággyűlés.

Albert halála után, (gyászos végéről alább szólunk) *az 1440-iki budai országgyűlés* ismét élt királyválasztó jogával. A rendek megígérték ugyan Albertnek és Erzsébetnek, hogy a várandó trónörököst választják majd meg királyul; egyes főurak ellenséges indulata és a növekvő török hatalom azonban aggodalmat keltett a rendekben a nő és gyermek kormányának czélszerűsége iránt és ezért inkább a vitéz *Ulászló lengyel királyt választották meg*, mint a ki saját országa erejével is képes leend Magyarországot támogatni. Erzsébet özvegy királyné azonban csak oly feltétel mellett akarta Ulászlót elismerni királynak, ha ez őt nőül veszi; ha pedig időközben fia születnék, a korona e fiúra szálljon. Csakugyan fia született: Utószülött (Posthumus) *László*, mindazonáltal a Krakóba küldött

I. Ulászló
1440—1444.

követek mégis megkötötték Ulászlóval a szerződést. Ebből *polgárháború* lett, melynek folyamában az elkeseredett Erzsébet III. Frigyes császárral szövetséghez, kinek a Kottaner Ilona által Visegrádról elorzott szt. koronát és több határszéli várost elzalogosította és Cseh Giskra János husszita rablóit is zsoldjába fogadta. Erzsébet azonban nemsokára meghalt és ezzel, daczára annak, hogy Frigyes császár a pártfogásába ajánlott csecsemő Lászlót és a koronát kiadni vonakodott, a polgárháborúnak vége szakadt. Erzsébet halála után az egész ország ismerte el jóformán Ulászlót királynak (1442), de mivel Ulászló nem a szent koronával, hanem csak egy ereklével koronáztatott meg, birtokadományait utóbb érvénytelennek tekintették.

Polgárháború
Erzsébet és
Ulászló között.

A belbéke
helyreáll. 1442.

b) *Török hadjáratok; a várnai csata mint fordulópont. Kormányzó s országtanács. Az ország feldarabolása. Zsoldos nemzeti hadsereg fejlődése.*

Teleki és Csánki műve és a kézikönyvek folytatólag. *Pör Antal*, Hunyadi János élete (1873). *Réthy László*, Oláh eredetűek-e a Hunyadiak? (Turul, II. köt. 4. füz.). Ugyane kérdésről I. *Telekit* (I. 26. l.). *Vámbéry Armin*, Hunyadi János hat legnagyobb csatája. Török források után. (Tört. Tár. XI.). *Kiss*, A várnai ütközet (Akad. Ért., 1854). *Köhler*, Die Schlachten v. Nikopolis und Warna (1882). *Huber Alfons*, Die Kriege zwischen Türken und Ungarn. 1440—1444. (Arch. f. oesterr. Gesch. 68. köt.). *Veszely Károly*, Hol verte meg Hunyadi János Mezőbét? (Száz., 1879). *Kápolnai*, A magyarok hadjáratai stb. (Ludovika Akademia Közlönye, 1879. évf.). *Olchvári*, Hunyadi János hadjáratai (u. ott, 1886. évf.). *Meynert*, Das Kriegswesen der Ungarn (1876). *Ipolyi beszéde* a magyar haditörténet fejlődéséről. (Századok, 1879). *Vaszary Kolozs*, Ulászló esküszegése és a várnai csata (1884). *Palatio* jelentése a várnai csatáról: Ung. Revue, 1889. 583. l. *Fraknoi V.*, A várnai csata előzményei (Hadtört. Közl., 1888). *Horváth Jenő*, A várnai csata (u. ott, 1888). A török háborúkra nézve I. kül. a H. Közl., 1894. évf. 141. l. *Thury*, A várnai csata (u. ott, 1892. 636. l.) *Schwartz Iz.*, Zur Geschichte des Friedenschlusses von Szegedin (Ungar. Revue, 1894). *Krópfs Lajos*, Wavrin János krónikájából (Századok, 1894). *Kiss Lajos*, A rigómezei hadjárat (Hadt. Közl., 1895). *Lovcsányi* említett értekezése (Századok, 1886). *Salamon*, Török hódítás Magyarországon (23. l.). *U. az*, Budapest története (II. 377.). *Szilágyi Sándor*, Erdély története (I. 130). *Hammer*, I. köt. *Jireček*, *Zinkeisen* (I. köt.). *Hertzberg* (560. l.) említett munkái. *Fraknoi*, Carvajal (Akad. értekezés 1888) és a Cásarin Juljánról írt életrajz. *Romanec*, A Sibinjani mondakör (Pancsovai gymnas. progr. értekez. 1890). *Pisko J.*, Skanderbeg (Bécs, 1894). A *Pecz Vilms* által ismertetett két görög kútfőt a várnai csatáról I. a Századokban, 1894. Hunyadi János és a kuria közötti viszonyról I. *Fraknoi*, A dömösi conflictus (Századok, 1893) és *Détsényi* értekezését (u. ott, 122. l.).

Knausz Nándor, Az országos tanács és az országgyűlések története. 1435—1452. (1861). *Pör Antal*, II. Pius pápa (1877). *Pesty Frigyes*, Brankovics Gy., szerb despota birtokviszonyai Magyarországon (Akad. ért. 1877). *Fraknoi Vilmos*, Vitéz János élete (1879).

Kiinduló pontul még egyszer felkeressük az 1439-iki budai Török háborúk országgyűlést, melyen a rendek, annak hírére, hogy Murad

I. Albert alatt
1439.

szultán Szendrőt újra ostrom alá fogta, általános felkelést hirdettek. Maga Albert király vezette a hadat, melyet azonban Murad közelgésének hírére oly rettegés fogott el, hogy «farkast» kiáltva, szétfutott. Ütközben, Neszmélyben, Albertet elragadta a vérhas.

I. Ulászló alatt.
Hunyadi János
diadalai.

I. Ulászlót uralmának két első évében, mint láttuk, belviszályok foglalkoztatták. A honvédelem azonban akkor is lelkes védőre talált *Hunyadi Jánosban*. Ez a gondviselés szerű férfiú egy délszláv, már régebben Erdélybe bevándorolt és Hunyadmegyében letelepedett családnak volt sarjadéka, mely család, mint sok más, vitézségeért nemesi rangot kapott. Jánosra magára is átöröklődött a törökök elleni gyűlölet és rövid idő alatt korának legelső keresztény hőisévé küzdötte fel magát és bálványa lett a hazának, ostora a hon ellenségeinek, első sorban a pogány töröknek. Hadi érdemeinek elismerésül már Albert tette meg szörényi bánná, Ulászló Nándorfehérvár kapitányává, a Báttaszék táján kivívt diadal után pedig Ujlaki Miklóssal együtt erdélyi vajdává nevezte ki a hőst. Mint ilyen szállt szembe *Szent-Imrénél* 1442-ben Mezid bég óriási hatalmával, a ki fölött rettenetes harc után és Kemény Simon hősi önfeláldozása árán bár, elvégre fényes győzelmet aratott. Azután Seadeddin pasának megtorlásra siető hadát verte vissza a Vaskapunál és diadala jeléül 200 zászlót és 5000 foglyot küldött Budára.*

Szent-imrei
csata 1442.

Vaskapú diadal
1442.

Hosszú hadjárat
1443—1444.

E dicső *védelmi harcok* híre a nemzetben, sőt Európában közlekedést és ebből kifolyólag a *támadó háború eszméjét* ébresztette fel. Az 1443-iki budai gyűlés önérzete tudatában nagyszabású támadó hadjárat indítására szánta el magát. A költség megszavazása után a 40.000 magyarból, lengyelből és németből álló sereg Ulászló király és Hunyadi vezérlete alatt Szendrőnél átkelt a Dunán, a honnan Hunyadi november havában az előhaddal a Balkánnak Traján szorosán átnyomult, Nissza táján három egyesülni törekvő török sereget győzött le, mire a futókat Szófia városáig üzte, melyet szintén hatalmába kerített. Hogy azonban a derékhaddal egyesüljön, visszafordult, szétverte az útját álló Kazim bég seregét és győztesen tért vissza a király táborába, Jalovác mezéjére. Azután az összes had átkelt a Balkánon és csikorgó hideg és százszoros fáradság daczára szerencsésen elérte a hegláncz déli lábát, a hol Haszán bég

* A nagyszebeni csata terve ez volt: Hunyadi legjobb vasas banderiumát a legmegbízhatóbb alvezér alatt kiteszi a török könnyű gyalogság és lovasság tömeges támadásának. Ő maga pedig ezalatt vegyesen nehéz és gyöngye lovassággal oldalt és hátban támadja meg a törököt. Ezt a taktikát Hunyadi J. később is gyakran alkalmazta. — Jellemző még Hunyadi összes hadjárataiban, hogy a várakkal nem törődött. Azt hitte, hogy nyílt téren kivívt döntő csata után a várak nem tarthatják magukat úgy se.

hadát megfutamították. Ekkor azonban a zord idő és a takarmány hiánya miatt a győzők 1444 februárban haza tértek.

A «hosszú hadjáratnak» roppant nagy volt a hatása. Cäsarini Julián pápai követ és mások újabb nagy hadjárat tervével álltak elő és diadalittasan csak időkérdésnek tekintették immár a törököknek Európából való teljes kiűzetését; Hunyadi ellenben csak a török kézen levő szerb várak visszavételét sürgette. A királyi tanácsban végre a keresztes haddal biztató Julián ékesszólása győzött: újabb hadjáratot határoztak és a rendek esküvel járultak ehhez a határozathoz. Európa több keresztény fejedelme: a császár, a doge, Castriota. György (Skanderbeg), Albánia hősi fejedelme, továbbá VIII. Paläologos János byzanci császár erre a magyarokkal egyetemben erősen készültek a nagy keresztes hadjáratra. Ekkor azonban váratlan fordulatot vett az egész ügy. Murád szultán ugyanis neszét vévén a közelgő viharak, követei által Szegeden Ulászló királynak igen kedvező föltételek alapján békét ajánlott. Késznek nyilatkozott, hogy lemond Szerbiáról és Oláhországról, és hogy foglyul esett sógoráért 70,000 aranyat fizet. Ulászló és tanácsadói ezeket a feltételeket Szegeden (1444 júliusban) elfogadták, (a mi már azért is hiba volt, mert előbb a háborúra kötelezték magukat) és a béke megtartását esküvel fogadták. De nyomban reá Ulászló tanácsosai, szégyelvén a szövetségesek előtt a dolgot, Cäsarini pápai követtel egyetértve, megszegették a kötött békét és esküt és megindították a háborút.* Válogatott, de nem nagy számú sereg élén indult a király és Hunyadi. Bolgárországon át Nikápoly felé. Azonban már útközben egymást érték a csalódások. A szövetséges fejedelmek, ki egyik, ki másik okból, nem küldötte el segédhadát; így Brankovics szerb deszpota is, ki állítólag Murádot a keresztények előnyomulásáról is értesítette. A szultán épen Kis-Ázsiában hadakozott egyik fellázadt főemberével, midőn a magyarok támadásáról értesült. Azonnal békét kötött és a Bosporusznak tartott, melyet azonban a velenzei hajóhad őrzött. Mihelyt a helyzetet átlátta, a Hellespontusz felé fordult, melyen a saját hajóin és bérelt genovai hajókon (okt. 27—28.) ellentállás nélkül átkelt és azután lehető gyorsasággal valamelyik Balkán-szoroson át Tirnovó irányában Nikápoly tájékára ért. Csak itt értesült, hogy a magyar sereg, nyomában a nikápolyi pasa seregével, Sumlán át Várna felé tart. Nyomban utána indult és Várnánál utol is érte a magyarokat. Ulászló és Hunyadi János csak most vették észre, hogy zsákutczába

Szegedi béke
1444.

A béke megsze-
gése.

Várnai ütközet.
1444. nov. 10.

* Ezt a sokszor hamisan magyarázott és szövevényes kérdést Schwartz J. eml. értekezésében teljesen tisztába hozta. Már a szegedi béke megkötése is hiba, sőt esküszegéssel ért föl, a béke megszegése pedig újabb esküszegéssel azonos. Ulászló és tanácsosai két baj között a kisebbiket választották.

kerültek : a lápok, illetőleg a Balkán miatt sem előre, sem hátra nem mehettek és visszavonulási vonaluktól el voltak vágva. Kedvezőtlen helyzetük dacára nem volt más választás, mint bátran neki menni az ellenségnek, a mit azután nov. 10-én meg is tettek. A csata azonban csakhamar rosszra fordult. A janicsárok a megfontolatlanul előnyomuló Ulászlót testőreivel együtt levágták és fejét póznára feltűzték, az erre támadt általános zavarban pedig Julián bibornok és számos főúr halálát lelte. Hunyadi maga — a haza szerencséjére — jobban járt és bár Drakul vajda a menekülőt álnokul letartóztatta, rövid idő múlva visszanyerte szabadságát és hazatért. — További szerencse, hogy a törökök diadalukat ki nem aknázták és a háborút nem folytatták. Ez okokból a várnai ütközetet döntő jelentőségűnek el nem fogadhatjuk.

Kormánytanács
1445.

Öt főkapitány.

**Hunyadi
János**

kormányzó 1446.
új országtanács.

A nemesség a fő-
hatalom birtoka-
ban.

Újabb háborúk.

A honvédelmi
rendszer módosí-
tása: bandériá-
lis rendszer hely-
ett nemzeti
szoldos sereg.

Kitünvén, hogy idegen királyok nem bírják az országot kellőképen megvédeni, a *főnemesek* a várnai csata után *maguk vállalták el a kormányt*. Mivel sokan azt híresztelék, hogy Ulászló király megmenekült, az országtanács biztos hír megérkezéteig a kormányzást egyelőre *öt főkapitányra* bízta ; köztük volt Hunyadi is, kinek a Tiszán-túli rész és Erdély jutott. Az országnak ezen feldarabolása és a sokfejú kormány a török veszéllyel szemben már magában véve is hiba volt ; hozzájárult, hogy több önző főúr, nevezetesen Hédervári Lőrincz, maga is áhítozott a trón után. E válságos pillanatban sikerült Hunyadi Jánosnak az 1445-iki gyűlésen a rendeket arra bírni, hogy addig is, míg Frigyes császár a fiatal Lászlót szabadon bocsátja, a kormányt ideiglenesen egy kormányzóra bizzák. Az *1446-ki évi rákosi gyűlés* erre, régiebb és még várandó érdemei elismerése-
képen, közakarattal *Hunyadi Jánost választotta meg Magyar-ország kormányzójává*. Királyi teljhatalmát csak három csekély pontban szorították meg. Melléje *új országtanácsot* választottak, mely a nádorból, az országbíróból, két főpapból, két főnemes és két köznemesből állott. *Ekképen a nemesség a főhatalom birtokába jutott*, még pedig az ország szerencséjére, legméltóbb tagja személyében. Hunyadi pedig oda hatott, hogy a belbéke helyreállításának érdekében a főbb méltóságokra a különböző pártok fejeit válaszsák meg, a mi meg is történt. Hédervárit megválasztották nádorrá, Ujlakit erdélyi vajdává, Garai Lászlót pedig tót-országi bánná.

Az új kormányzó hatalmát először is a törökökkel, továbbá Giskrával és rakoncátlan zsebrákjaival és III. Friggyessel érez-
tette. Utóbbihoz szított a Hunyadira irigykedő Czillei, sőt Garai is, kik mindketten minél több akadályt gördítettek útjába. E küzdelmekben tett tapasztalatai mindjobban megérlelték benne azt a meggyőződést, hogy a bandériális had súlyosabb viszonyok között nem bír feladatának megfelelni. A bandériális hadsereg nem birt a szükséges tapasztalással és gyakorlottság-

gal, sőt, a mint Hunyadinak a Giskra elleni hadjáratban vérző szívvel kellett tapasztalnia, az ellenséges indulatú főurak bandériumaikkal együtt cserben hagyták; az ország határán túl pedig a banderialis hadra épenséggel nem számíthatott. Hunyadinak edzett és megbízható gyalogságra volt szüksége, a melylyel a janicsárok gyalog hadát siker reményében megtámadhatta, a kik ellen még pompás nehéz fegyverzetű lovasaival sem mehetett sokra. Ezekből az okokból toborzott tehát *zsoldos gyalog hadat*, és pedig eleinte saját költségén, később azonban az országgyűléstől kért segélypénzt. Az 1446-ik évi országgyűlés, helyeselte terveit és minden öt kaputól és minden négy telkes nemes után egy-egy aranyat szavazott meg zsoldos had tartására.

Ekközben azonban egyre visszhangzott az Alduna vidéké a fegyverzajtól. A Wavrin burgundi hajóhadnagy és az oláhok közreműködésével a Zsil torkolata körül folytatott harcok (1445. őszén) ugyan a csapatok kimerülése folytán meddők maradtak. Az 1446. évre kitűzött hadjárat pénzhiany és Győr városnak Frigyes által történt megszállása folytán maradt abban. Hunyadinak azonfelül Cilleivel és Drakul vajdával volt dolga. De mihelyest ezekkel elvégezte és Frigyessel két évre fegyverszünetet kötött, újra visszatért kedvencz eszméjéhez, a támadó haborúhoz. Főczélja ez alkalommal Albánia és Macedonia felszabadítása vala és daczára annak, hogy Brankovics ez úttal sem küldte el hadjutalékát és Bosznia viszonyai sem kedveztek a vállalatnak, Hunyadi 1448-ban 30,000 katonával (köztük 8000 oláh) a Száván át a Balkán félsziget ész.-nyug. részeibe, Murád ellen nyomult. Mihelyt a szultán Hunyadi tervéről értesült, Krója ostromát abban hagyta, Sophiában vonta egybe hadait és most is Hunyadi nyomába lépve, több napig követte annak hadát, míg nem végre olyan oldalról, a honnan senki sem várta, a *Rigómezőn* váratlanul meglepte. A két napig tartó iszonyú csatát a magyarok az oláhok átszökése miatt elvesztették. A menekülő Hunyadi Brankovics elfogatta s lefoglalt magyar birtokainak visszaadására kényszerítette. A *szegedi országgyűlés* (1450) azonban ezt a szerződést megsemmisítvén, *Brankovicsnak újra hadat üzent*, mely olyforma véget ért, hogy Brankovics Hunyadi ifj. fiát, Lászlót, kit mind kezest hagyott volt hátra, kiadta, Brankovics pedig magyar jószágainak egy részét visszakapta.

Aldunai és oláh
hadjáratok
1445—1447.

Rigómezei csata
1448.

Brankovics meg-
fenyítése.

c) Összeköttetés Ausztriával és Csehországgal V. László alatt.

Teleki J., Hunyadiak kora. II. Csánki (folyt.). Szalay L., III. 135. Horváth, III. 40. Kerekgyártó, II. 123. Huber, II. Kronos, II. 279—309. Sayous, I. 288. Fessler, II. 495. Szalay J., II. könyv, 31. lap. Römer Flóris, Nándorfehérvár ostromáról (Győri történ. és régész. füzetek, 1865). Kiss Károly, Hunyadi János utolsó hadjárata (Akad. értekezés, 1857). Voigt, Johann von Kapistran (Sybel, Histor. Zeitschrift. Régi foly. X.).

Kervael, J. de Kapistran (1887)-és *Décsényi* (a Századokban, 1894. 122.). *Salamon*, Török hódítás Magyarországon (37. l.). *Szentkláray*, A dunai hajóhadak története (1886). *Schwicker Bruno*, Az utolsó Czillei grófok (1881). *Krones*, Die zeitgenössischen Quellen der Grafen von Cilli (1871). V. ö. Hadtörtén. Közlem. 1894) a hadtört. repertoriumot és *Thüry*, Török történetírók (I. 1893). *Hertzberg* (608. l.) *Hammer*, I. 447. *Jireček*, 363. l. *Zinkeisen*, I., II. *Lázár*, I. köt. *Palacky*, Zeugenverhör über den Tod K. Ladislaus (1856).

V. László
1452—1457.

Négy évvel a rigómezei ütközet után elérkezett a *Frigyes császárral* való leszámolásnak napja is. E szívós és cselszövő ember nem érte be azzal, hogy unokaöccsét, a kis Lászlót, ki nem adta, hanem helyette ő maga akart uralkodni Magyarországon. Ellenséges magatartása és az oligarcha főurakkal való czimborálása az országnak többet ártott, mint egy-egy török betörés. Barátja volt Giskrának, Czilleinek és Garainak, kikkel versenyezve azzal gyanúsította Hunyadit, hogy a trónra vágyó-dik és hogy Ulászló királyt is ő vesztette el. Terveivel azonban 1452-ben pórul járt: a szövetekezett magyar és osztrák reudek ugyanis *László kiadására kényszeríték*. Az országnak volt tehát megint királya, csak hogy a fiatal király nagybátyja, Czillei Ulrik kezébe került, ki dőzsölésre és munkakerülésre szoktatta, lel-kébe pedig Hunyadival szemben a gyanú mérgét oltotta. László ugyan a rendeknek azt ígérte, hogy mint király Magyar-országban fog lakni, a hatalmáról leköszönő Hunyadit pedig főkapitánynya nevezte ki; röviddel utóbb azonban az uralom gondjait Czilleire bízván, Prágában s Bécsben keresett szóra-kozást.

Frigyes László
kiadni kénysze-
rül 1452.

Czillei Ulrik be-
folyása.

Konstantinápoly
eleste 1453.

Új török hábo-
rúk.

Czillei újabb ár-
mányai.

Hunyadi kibékül
ellenfeleivel.

Nándorfehérvár
ostroma.

Pedig akkoriban komoly idők küszöbén állott az ország. *Konstantinápoly* 1453-ban történt elestének híre felrázta egész Európát, első sorban pedig hazánkat, és ki-ki érezte, hogy most már Magyarország helyzete rosszabbra fordult és hogy erélye-sen készülnie kell. Maga Hunyadi Szendrő alá vonult, melynek ostromlóját, Firuz béget, elűzte. E győzelem kiaknázását azon-ban Czillei újabb fondorlatai meghiusíták, a mi Hunyadit any-nyira elkésérté, hogy az 1455. országgyűlésen minden hiva-taláról le akart köszönni, a miről ugyan a köznemesség, de meg Czillei és V. László sem akart hallani. A lappangó ármány azon-ban tovább tartott és már-már összekocczanásra került a ren-dek és a király között, midőn Brankovics futárjai Mohammed szultán nagy hadikészületeiről hírt hoztak Budára. A közös veszélyel szemben a kedélyek lecsillapodtak. Hunyadi nemes-lelkűen kibékült elleneivel, a kezén lévő várakat átadta és a fenyegetett Nándorfehérvár felmentésére saját költségén 10,000 főnyi hadat toborzott; László fiának pedig eljegyzé Garai leányát.

Az 1456 elején tartott budai gyűlésen megjelent Carvajal is, a pápai követ, a török elleni keresztes hadjárat szószólója pedig, *Kapisztrán János* barát, Németországban és hazánkban

lángszónoklatával oly lelkesedést keltett, hogy az alsóbb népezrenként tódult a kereszt zászlaja után. Annak hírére, hogy Mohammed roppant táborával már megindult Nándorfehérvár alá, a király általános felkelést hirdetett; e parancsnak azonban Czillei ármánya folytán sokan nem engedelmeskedtek, maga László király pedig Czilleivel a vész elől Bécsbe szökött. Ezek daczára és noha számbavehető segély a nyugati Európától nem érkezett, Hunyadi nyugodt elszántsággal intézkedett a szükséges teendőkről. Sógorát, Szilágyi Mihályt, nevezvén ki Belgrád kapitányának, ő maga Szegeden Kapisztrán keresztes hadával egyesült és azután Nándorfehérvár felmentésére indult. A következő küzdelem, mely által hazánk Nyugat-Európa és a kereszténység védgátjának, a műveltség előharczosának vált be, egyike a legdicsebbeknek, melyeket valaha vívtak. Írók és képírók meg is öröközték annak kimagasló alakjait és jeleneteit. Hunyadi előbb a Zimonymál horgonyzó 200 török hajót szórta szét, hogy Nándorfehérvárba utat törjön magának és keresztesei részben a várban, részben azon kívül, erősített táborban foglaltak helyet. Mohammed szultán erre júl. 21-én általános rohamot parancsolt, melynek folyamában a törökök a várost hatalmukba kerítették, sőt az egyik török vitéz már a váromrára is föltűzte a féléholdat, de az önfeláldozó Dugonics Titusszal együtt a mélységben lelte halálát. A keresztések erre rettenetes éji harc között a törököt a városból újra kiűzik, másnap reggel pedig, lelkesedéstől elragadtatva, magát a török tábornok rohanják meg, mely végre kincsestől, ágyústól hatalmukba esik. Erre Hunyadi is kirohanást intéz a törökök hátába, kik a megsebesült szultán példájára rémülten megfutnak. — Az egész keresztény világ, sőt maga Mohammed is a legnagyobb elismeréssel szólta Hunyadi lángelméjéről, vitézségéről, erényeiről. Maga a dicső hős azonban, Kapisztrán társával együtt nemsokára a táborban dühöngő pestisnek esett áldozatul.

Hunyadi János
és Kapisztrán
halála.

Egyedül Czillei fogadta kárörömmel a gyász hírt; most már nem kellett attól tartania, hogy Hunyadival meg kelljen osztani a hatalmat. Tanácsára László király *Futakra országgyűlést hirdetett*, melyen a király Czilleit kir. kormányzóvá, Ujlakit pedig az ország főkapitányává nevezte ki, míg a Hunyadiakat az atyjoktól rájuk bízott várak átadására kötelezte. A gyűlés után László és Czillei, hogy a csatátért megtekintsék, Nándorfehérvárra indultak, a hol azonban az álnok ember kelepcebébe került. Hunyadi László a királyt és kíséreit beereszté ugyan a várba, de a királyt követő német zsoldosokat kizárta. Másnap nyíltan kitört a Czillei- és Hunyadi-család hagyományos gyűlölete. Egy későbbi író (Bonfini) úgy beszéli el a dolgot, hogy Hunyadi László Czilleinek egy Brankovichhoz küldött leveléből értesült abbeli gonosz szándékáról, hogy nemsokára a két Hunyadi-fiú fejét fogja neki át küldeni játékszerül. (Az

Czillei szakít a
Hunyadi-házzal.

Czilleit Nándor-
fehérvárott meg-
ölik.

egykorú Thuróczi ugyan még mitsem tud a levélről). Czillei ama szándékáról ellenben, hogy «mindaddig nem nyugszik, míg az ebfajt ki nem irtja», már Thuróczi is tud. Szóval, Czillei és Hunyadi László között heves szóváltásra, majd fegyveres birkózásra került a dolog, miközben Lászlónak a terembe siető barátjai Czilleit felkoncizolták. V. László megdöbbenve értesült Czillei haláláról és saját életéért is rettegett. Félelmében kegyérről és bocsánatáról biztosította a Hunyadi-fiúkat és anyjukat, Szilágyi Erzsébetet, sőt Temesvározt a vártemplomban esküvel fogadta, hogy nem fog bosszút állani a történetekért. Alig szabadult ki azonban körükből, Lászlót kiszolgáltatatta elleneinek (Garai, Ujlaki, Giskra), kik Lászlót összeesküvés ürügye alatt halálra ítélték. Ezt az ítéletet a király, Carvajal pápai követ óvása daczára, márcz. 16-án Budán a György-téren végrehajtatta. Ennek hírére az országban, különösen a köznemesség soraiban oly nagy forrongás támadt, hogy V. László az ifjú Hunyadi Mátyást mint foglyot magával vivén, Bécsbe és onnan Prágába sietett. Szilágyi Mihály, Erzsébet bátyja és vele a köznemesség legnagyobb része pedig ezalatt fegyvert rántott és maga a pápa is erélyesen követelte Mátyásnak szabadon bocsátását. A forradalom kitörését azonban László már nem élte meg; mint a kőszá hírt suttogta, Podiebrád György kormányzó és Rokiczana husszita főpaptól megmérgezve, Prágában 1457. nov. váratlanul meghalt.

E korszak fontosabb kútfejei.

Olyan kütfői kalauz, a milyen *Wattenbach* és *Lorenz*-nak «*Deutschlands Geschichtsquellen*» cz. műve, a magyar irodalomban még hiányzik. Apróbb értekezésekkel azonban rendelkezünk és a nagyobb munkák (*Pauler Gy., Marczali, Pör Ant.*) is méltatják helylyel-közzel a kútfokeket. L. tov. a 25. lapon említett munkákat folytatólag. Továbbá: *Óváry Lipót*, A nápolyi Anjou korszak kútfoei (Századok, 1877). Oklevelek olasz levéltárakból (Történ. Tár. 1888). *Wenzel G. és Zeissberg*, említett művei. *Marczali*, Regesták külföldi levéltárakból (Történ. Tár. 1878. s k. évf.) *Fejérvataky*, Regesták az Anjouk történetéhez (Magy. Könyvszemle, XIV.). *Salamon*, Budapest története (III. 25.). *Csontos*, A velenőzei könyvtár hazai vonatkozású latin kéziratái (Magyar Könyvszemle, 1883). *Fraknoi*, Nyomozások a pápai levéltárban (Századok, 1892). *Détsényi* értekezése (u. ott, 1893).

Rogerius, «*Carmen miserabile super destructione regni Hungariæ temporibus Belæ IV. per Tataros facta*». Ezen «*Síralmas Enek*»-nek szerzője, váradí kanonok, hiteles szemtanúként írta meg a rémséges tatárjárást. Elbeszéli az ország védtelen állapotát, az akkori nemzedék mulasztásait, a tatárok kegyetlenségeit, Várad elvétét stb. Olasz létre azonban nem igen fájlalta hazánk sorsát; mindamellett megbecsülhetlen forrás. *Rogerius* mint spalatói érsek halt meg. Műveit kiadta legjobban *Mátyás Flórián*. (Fontes Domestici Historiæ Hungariæ, IV. köt.).*

* *Rogerius* könyvét *Szabó Károly* fordította magyarra, újabban *Abday Ástrik*. (Kőszegi gimnas. programm. 1886). V. ö. *Deutsch*, Über die

Tamás, spalatói esperes. «*Historia Salonitarum pontificum atque Spalatimensium*» című művében szülővárosának, mondhatni, egész Dalmáciának mondja el történetét, nevezetesen a magyar és velencei állam versengésének első idejében. Az Imre és Endre közötti drávaparti jelenetről is van tudomása. A tatárjárásról szóló részlet csak annyiban eredeti, a mennyiben szűkebb hazájára vonatkozik; máskülönben barátja, Rogeriusnak könyvéből van kiírva. (Új kiadás *Racki*-től. Zágráb: Akad. Akad. 1894).

Német krónikások. Ezek között nevezendő a stájerországi *Horneck Ottokárnak* osztrák rimes *krónikája*, főleg Kún László és III. Endre korára vonatkozólag.¹

Márk krónikája avagy a *Bécsi képes krónika* (*Cronica de gestis Hungarorum*). A pompás kiállításban reánk maradt kéziratot 142 kép díszíti, a czímlapot pedig Nagy Lajos arczképe és az Anjouk lilíomos czímere. — *Maga a krónika a legrégebbi időktől tárgyalja a hazai történetet 1342-ig.* Több szerzőnek műve; a végleges szerkesztést *Márk* nevű barát eszközölte, 1358-ban. Régebbi részeiben e krónika valamely régebbi (elveszett) krónikából merített; önálló adatokkal csak Róbert Károly korához járul. Valamennyi krónikáink közül e krónika őrizte meg leghívebben a nemzeti, költöies színezetű hagyományt. (Kiadta *Toldy F.* 1867.)²

Küküllői János esperes, «Chronicon de Ludovico rege». 1342—1380. Szerző, Lajos királynak titkára, a nagy király messzeható uralkodásának egyszerű s igénytelen rajzát akarta megírni. E feladatot meg is oldotta, igazságszeretettel és mesterkétlen irálylyal, de chronológiája sokszorosan hibás. *Thuróczy* e művet teljesen felvette a saját krónikájába és így megmentette azt számunkra. (L. alább *Thuróczy*-t.)³

Az ismeretlen szerzőtől származó, lelhelyéről elnevezett «*Dubniczi krónika*» Magyarország történetét mondja el elejétől 1479-ig. Iratott 1480-ban. Elbeszélése Salamon királyig körülbelül Márk krónikájával vág össze, melylyel együtt közös forrásból merített. Önálló becsű része Nagy Lajos korára és a következő időre szorítkozik. Feltűnő, hogy Hunyadi Mátyás királyról barátságtalan hangon ír. (Kiadta *Mátyás Flórián*. III. köt.)

A *szepest-szombati német krónika*, egy szepesti ember műve a XV. század közepéről, 1000—1342-ig a bécsi képes krónikából merít és egyedül tartalmazza Márk német fordítását. 1342-től 1404-ig önálló hírei vannak, kül. a Szepestsége vonatkozólag. (Kiadta *Demkó K.*, 1891.)

Thuróczy János krónikájának czíme: «*Chronicon Ungarorum*». A szerző életviszonyairól csak annyit tudunk, hogy Hunyadi Jánosnak kortársa volt. Műve, melyet Drágh Tamás, Mátyás király kancellárjának felajánlott, 1382-től 1472-ig terjed és a *Hunyadiak korára néző vezérlő forrásnak tekintendő.* *Thuróczy* azt szabta magának feladatának, hogy mindenben a régieket kövesse, hogy nevezetesen az előtte élt krónikásoknak műveit hűségesen kiaknázza, kiírja. Ebben áll egyik főérdeme is. Könyvében ugyanis oly kútfőket mentett meg számunkra, melyekről különben misem tudnánk; chronológiája ellenben hibás. Krónikája négy, csak lazán összefüggő részre oszlik. Az első két rész főleg a Márk króni-

Anfänge der siebenbürgisch-sächsischen Geschichtsschreibung (Archiv. für siebenbürg. Landeskunde 1887).

¹ Kiadta *Seemüller József* (Mon. German). Hannovera, 1890—93. A Magyarországra vonatkozó részekről l. *Pór Antal* ismertetését (Századok, 1893. 712. l.).

² V. ö. kül. *Pauler Gyula*, *Marczali és Hunfalvy Pál* eml. (25. l.) dolgozatait és *Negovetich Antal*, *De Marci Chronicæ latinitate*. (Budapest, 1891).

³ János esperes művéről minden tekintetben kimerítő s alapos kútfő-dolgozattal dicsekszünk *Pór* tollából, (Századok, 1893. 1. és 97. l.).

nikájából kiírt fejezeteket foglalja magában, a III-ik Küküllői János művét tartalmazza. A IV. rész ellenben önálló s eredeti híreket tartalmaz, saját kora történetéből, melyeket följegyzések és szóbeli hírek után írt meg. E IV-ik részbe egyébiránt *Laurentius de Monacis* barátának Kiss Károlyról írt művét is beolvastotta,¹ nemkülönben a Zsigmond király idejében készült «registrumot». (Kiadta Schwandtner.)

Az Anjouk olasz politikájáról szól a firenzei *Villani Giovanni*, «*Cronica seu Historia Fiorentino*» című műve. Ha a magyar hadakat nem is látja szívesen Itália földjén, azok vitézségét mégis elismerni kénytelen. Mellette több felső olaszországi krónika említendő; végül a velencei államkönyvek. A nápolyi krónikákról l. *Óváry* értekezését és *Pór* művét Nagy Lajosról (1892). Egy «*Chronicon Siculum*» cz. azelőtt ismeretlen kútfőről (Nagy Lajos koráról) l. Századok, 1892. 503.).

A német krónikák közül nevezendők: *Ebendorfer Tamás*, *Chronicon Austriacum* című könyve. *Kottaner Ilona*, Erzsébet királynő udvarhölgye emlékirataiban elmondja, miképen lopta el a szent koronát Visegrádról.² Zsigmondnak főtörténésze: *Windecke Eberhard*; leleményes, ildomos és pénzsóvár ember, ki urát fél Európába elkísérte. Bár «*Historia Sigismund imperatoris*» című műve apróbb hibáktól csak úgy hemzseg, mindazonáltal nélkülözhetetlen.³

A lengyel művek sorából: *Dlugoss János*, a lengyelek leghíresebb középkori történészeinek és krakkói kanonoknak műve «*Historia Poloniae libri XIII.*», mely Lengyelországnak történetét beszéli el az ősidőktől 1480-ig. Szerző, ki 1386 óta korirónak tekintendő, két ízben fordult meg hazánkban és Zsigmond és a Hunyadiak korára néve igen bő adatokat szolgáltat, ha nemzeti szempontja nem engedi is meg azt, hogy az utóbbiaknak érdemeit elismerje. Ellenszenvvel ír nevezetesen Hunyadi Jánosról, kinek magatartását minduntalan gyanúsítja.

Ide iktatjuk továbbá *Callimachus Fülöp* olasz író, ki III. Kázmér lengyel királynak volt titkára és két ízben szerepelt követi minőségben hazánkban is. Műve: *De rebus Vladislai libri III.* (1440—1444); I. Ulászló korára néve főforrásnak tekintendő. (Új kiadás *Kwiatkowski*-tól. Krakkó, 1893. (Mon. Poloniae Histor.))

A *byzanczi írók* sorából, kik a török-magyar harcokról megemlékeznek, első sorban *Chalcocondylas* (1297—1462) és *Ducas János* nevezendők (1342—1462). *Kritobulos* athos-i barát Mohammed szultán életét írta meg, aljas hízélgés hangján. (Magyarra ford. Szabó K. 1874.)

Oklevelek. Ezek e korra vonatkozólag is kincseshányát képviselnek. Egyedül az Anjouk és Zsigmond korára vonatkozó oklevelek száma megközelíti a 9000-et. A főbb gyűjtemények ezek: *Fejér*, *Rüth*, *Knauz*, *Kubinyi*, *Theiner*nek említett gyűjteményei. Továbbá a «*Hazai oklevéltár*» 1254—1536. (Szerk. «*Deák Farkas*, *Nagy Imre* és *Nagy Gyula*.) «*Anjou-kori Okmánytár*», melyből mostanig nyolcz. kötet jelent meg. (Szerk. *Nagy Imre*.) *Wenzel*, «*Diplomáciai emlékek az Anjou-korból*». (3 kötet.) Magánbirtokokra vonatkozó okleveleket lásd a *Zichy-Codex*, a *Károlyi és Sztáray-család* történetére vonatkozó levélgyűjteményeket. Lásd még a *Teleky József* «*Hunyadiak korának*» X. és következő kötetében közlött oklevéltárt.

A magyar főpapság áldozatkésztségének fényes tanúsága a *Monu-*

¹ *Laurentius de Monacis* rövid verses elbeszélését *Márki Sándor* fordítá magyarra (A Kisfaludi-társaság 1885-iki évkönyvében).

² L. *Kerékgyártó Árpád* értekezését az Irodalomtört. Közlemények bën, I. 1891.

³ Az eredeti hosszú vajúdás után *Altmann* adta ki: «*Eb. Windeckes Denkwürdigkeiten zur Gesch. des Zeitalters K. Sigismunds*». (Berlin, 1893); más Zsigmond korabeli német író: *Nieheim Detre*. Magyar vonatkozású híreit egybeállította *Pór* (Századok, 1890. 740.).

menia Vaticana cz. oklevélgyűjtemény, melyből e korszakra vonatkozólag a következő kötetek jelentek meg: «*Gentilis nuntius jelentései*», «*IX. Bonifác pápa bullái*» (2 köt.), melyek kül. Nápolyi László betörésére vonatkoznak (Acciaioi követ jelentései); továbbá «*A pápai tizedszedők jegyzékei*» (az Anjouk korából). E sorozatban jelent továbbá meg: «*Magyarország egyházi földirása a XIV. sz. elején*, a pápai tizedszedők alapján» (2 köt.). Kiadta *Ortuy T.* — Említésre méltók azonfelül: *Ljubić*, oklevelek a Velence és a déli szlávok közötti diplomácia történetéhez (Mon. Slavorum Meridionalan. Kiadja a zágrábi akad., IX. köt.). *Gelcich és Thallóczy*, Raguza és Magyarország összeköttetései oklevéltára 1358—1648 (1887). Az újabb lengyel munkák közül *Lewicki*, Monumenta medii ævi historica res gestas Poloniæ illustrantia (1887) és *Cieszkowski*, Fontes rerum Polonic. I. köt. Acta Uladislao Jagellonide regnante. (Posen, 1890).

Törvénygyűjtemények. *Kovachich* gyűjteményéről lásd a VIII. szakaszt. E korból 36 gyűjtemény maradt reánk. A hivatalos gyűjtemények szerkesztéséhez azonban csak későbbi időkben fogtak hozzá.